

Mezhebe Karşı İctihad: Şevkânî'nin İctihad Düşüncesi ve Mezhep Eleştirisi*

Nail OKUYUCU

Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Özet

1173-1250 (1760-1834) yılları arasında yaşayan Yemenli alim Şevkânî, icthad-taklid ve mezhebe intisap meseleleri etrafında şekillenen bir fıkıh tarihi anlayışına sahiptir. İctihad kapısının kapandığı fikrine şiddetle karşı çıkmış, mezhebe intisabı ve taklidi yanlış bularak mezhepleri bid'at olarak nitelemiştir. Bu makalede, Şevkânî'nin icthad ile mezhebe intisap hakkındaki görüşleri birlikte ele alınarak bu iki kavram etrafında şekillendirdiği fıkıh tarihi anlayışı incelenecektir. Şevkânî öncesi dönemde fikhî çevrelerde hâkim olan tavır ve bu tavra yönelik tenkitlere kısaca değinilecek, ardından Şevkânî'nin icthad anlayışı, taklide karşı çıkışının temelleri, delillere ve re'ye yaklaşımı ele alınacaktır. Bu çerçevede, fıkıh tarihine yönelik tenkitleri ortaya konacak ve bu tarihin önemli bir kısmında hâkim olan mezhepler hakkındaki görüşlerine geçilecektir. Mezhep eleştirisinin temellerini oluşturan, mezhep imamları hakkındaki görüşleri, intisaba bakışı, mezheplerin ortaya çıkış ve yayılışı hakkındaki görüşleri ve müntesiplere yönelik tenkitleri değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Şevkânî, İctihad, Mezhep, Fıkıh Tarihi, Mezhebe İntisap.

Giriş

İslam dünyasında modernleşme-batılılaşma yönündeki eğilim ve hareketlerin ortaya çıktığı döneme kadar dinî

177

Dîvân *DİSİPLİNLERARASI*
ÇALIŞMALAR DERGİSİ

cilt 15 sayı 28 (2010/1), 177-211

* Metni okuyarak değerli önerileriyle olgunlaşmasına katkıda bulunan Dr. Özgür Kavak ve Halil Efe'ye teşekkür ederim.

ilimlerin ciddi bir kırılma yaşadığını söylemek hayli zordur. Hz. Peygamber döneminden başlatılabilecek olan ve yaklaşık olarak ilk üç asır boyunca tedvinini gerçekleştiren dinî ilimler, daha sonraki asırlar boyunca mevzu ve mesâil açısından birtakım gelişmeler ve değişiklikler yaşamışsa da bu ilimlere yönelik algının ve ilimlerin bizatihi kendilerinin küllî bir başkalaşım/değişim yaşadığını iddia etmek mümkün değildir. Teşekkül döneminin daha sonraki dönemleri de etkilemekle birlikte kendine has kabul edilebilecek tartışmaları bir kenara bırakılırsa, fıkıh ilmi sözkonusu olduğunda bu dönemdeki hâkim anlayışın, bir mezhebe bağlı olarak fikhî faaliyette bulunmak ve mezhep disiplini içerisinde fikhî düşünce üretmek olduğu görülmektedir.¹

Bin yıldan fazla bir müddeti kapsayan bu dönemde, diğer ilimlerde olduğu gibi fıkıhta da hâkim anlayışın dışına çıkan, bu anlayışa farklı seviyeler ve derecelerde itirazlar ve eleştiriler getiren simalar olagelmıştır. Bu çalışmada ele alınacak konu açısından sözkonusu dönemi, mezheplerin teşekkülü öncesi ile sonrası olmak üzere ikiye ayırmanın isabetli olacağı görünmektedir. Belli bir mezhebe bağlanarak fikhî faaliyette bulunma tavrı, bazen bizatihi tavrın kendisine bazen de bu tavırdan doğduğu iddia edilen birtakım neticelere yönelik eleştirilerle yüz yüze kalmıştır. Mezhep intisabına yöneltilen eleştirilerin başında, intisabın haram görülen “taklid”e götürmesi yer almaktadır.² İntisap tavrının doğurduğu neticelere yönelik ifade edilenlere örnek olarak, intisapla birlikte ictihad zihniyetinin körelmesi, ictihad faaliyetinin giderek kuvvetini yitirmesi sonucunda taklid zihniyetinin hâkim hale gelmesi, bu zihniyetin Müslümanların ilmî durumunu giderek kötüleştirdiği³ ve nihayet

1 Bu anlayışın fikhî faaliyette teşekkül öncesine göre meydana getirdiği değişiklikler ve bu bağlamda ortaya çıkan kavramlar, faaliyet tarzları ve sürecin işleyişi için bkz. Eyyüp Said Kaya, *Mezheplerin Teşekkülünden Sonra Fikhî İstidlâl*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, M. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2001.

2 İbn Hazm, Hz. Peygamber’in dışında bir kimsenin sözünü kabul etmenin, adına ne denirse densin haram olan taklid olduğunu söyler. Müntesipler her ne kadar “ittiba” dese de İbn Hazm bunun taklidden farklı olmadığını, Allah’ın emretmediği kimselere ittiba etmek olduğu için yine haram olduğunu ifade eder; bkz. *el-Ihkâm fî usûli’l-ahkâm*, Menşûrâtı Dâri’l-âfâki’l-cedîde, Beyrut, ts. c. VI, s. 60.

3 Şah Veliyyullah Dihlevî, hicrî dördüncü asır sonrasında fıkıh ilminde cedel ve hilâfın yaygınlaşmasını intisabın menfî yönlerinden birisi olarak görmektedir. Bu dönemdeki alimler, müntesibi oldukları imamın fikhî görüşlerini izah etme ve temellendirme gayesiyle yine onların furû-ı fıkha dair ictihadlarından hareketle bir takım usul kaideleri tahrîc etmişlerdir. Dihlevî’ye göre

kimi alimlerin aslında ilimleri yetse de ictihada cesaret edemez hale gelmeleri türünden eleştiriler zikredilebilir.

Mezhebe bağlanma tavrının modern dönemde karşımıza çıktığı şekliyle tartışılmadığı bu sürecin son dönemlerinde yaşayan Şevkânî, yukarıda yer verilen eleştirileri, özelden fıkıhla ilgili genelde ise -konu ile alakası olsun olmasın- yazdığı bütün eserlerinde dile getiren bir isimdir. 1173-1250 (1760-1834) yılları arasında San'a'da yaşayan Şevkânî⁴ aslen Zeydî bir muhitten gelmekle birlikte, kendi

tahrîc edilen bu usul kaidelerinin çoğunun mezhep imamının görüşüyle bir alakası yoktur. Hanefî mezhebinde İsa b. Ebân, Kerhî ve daha sonraki usulcülerin bu faaliyetleri ortaya Ebû Hanîfe'ye ait olmayan ancak ona nispet edilen bir usul çıkarmıştır. Dihlevî bu gelişmelerin neticesinde doğru ile yanlışın, cedelle istinbâtın birbirine karıştırıldığı bir dönem geldiğini ve bu dönemin asırlarca devam ettiğini ifade eder; bkz. *el-İnsâf fî beyâni sebebi'l-ihtilâf fî'l-ahkâmî'l-fıkhîyye*, nşr. Kusay Muhibbüddin el-Hatîb, 2. bsk., el-Matbaatü's-selefiyye, Kahire 1398/1978, s. 55-63. Yine Dihlevî Şa'rânî'den yaptığı bir nakilde, mezheplerin ortaya çıktığı dönemden kendi yaşadığı döneme kadar, farklı mezheplere müntesip birçok büyük alimin sadece kendi mezhepleri ile sınırlı kalmadıklarını, diğer mezheplerden de istifade ederek fetva verdiklerini ifade eder. Dihlevî, bu tavrın eski yeni bütün alimlerce benimsenip üzerinde ittifak edildiğini ve hatta aksi bir tavrın doğru olmayacağını belirtir. Örnek olarak da Beğavî, Gazzâlî ve Zemahşerî'nin kendi mezheplerine muhalif olarak serdettikleri görüşleri nakleder; bkz. Dihlevî, *İkdu'l-cid fî ahkâmî'l-ictihâd ve't-taklîd*, nşr. Kusay Muhibbüddin el-Hatîb, 2. bsk., el-Matbaatü's-selefiyye, Kahire 1398/1978, s. 49-51. San'ânî ise intisabın bir görüşü doğru hale getirmeyeceğini ifade ederek haram gördüğü taklid ile intisap arasında bir ilişki kurar; bkz. Muhammed b. İsmail el-Emîr es-San'ânî, *İrşâdû'n-nükkâd ilâ teysîri'l-ictihâd*, nşr. Mustafa b. el-Advâ, Mektebetü'l-Harameyn li'l-ulûmî'n-nâfia, Kahire 1414/1994, s. 81 vd.

- 4 Tam adı Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî es-San'ânî el-Yemenî olan Şevkânî, 1173 (1760) yılında Şevkân kasabasında doğmuştur. İlk olarak babasından ders almış daha sonra o dönemin önde gelen San'alı alimlerinin hemen tamamına talebelik yapmıştır. Düzenli bir şekilde ilim tahsiline başlamadan önce muhtelif ilimlere dair temel muhtasar metinleri ezberlemiş ardından bu ilimler hakkındaki çeşitli seviye ve boyuttaki kitapları hocaları nezdinde okumuştur. Bütün eğitimini San'a'da almış, bir dönem sonra talebelikle hocalığı bir arada yürütmüştür. Hocalığa devam ederken 1209 yılının Recep ayında İmam el-Mansûr'un ısrarlı teklifi ve çevreden gelen baskılar üzerine başkadılık vazifesini üstlenmiş, 1250 yılında vefat edene kadar da bu makamda kalmıştır. Üç imam döneminde (el-Mansûr Ali b. el-Mehdî Abbâs [ö. 1223/1809], el-Mütevekkil Ahmed b. el-Mansûr [ö. 1231/1816] ve el-Mehdî Abdullah b. el-Mütevekkil [ö. 1251/1835]) bu vazifeyi yürüten Şevkânî, başkadılığın yanı sıra imamların umumî katipliğini de yapmış ve hem imamet içerisindeki hem de diğer devletler ve emirliklerle olan yazışmaları yürütmüştür. Yetkilerinin genişliğinin yanı sıra ciddi bir etkinliğe de sahip olan Şevkânî, yaşadığı dönemde önemli birtakım değişikliklerin yaşanmasını sağlamış ve yetiştirdiği talebeler onun yolundan giderek bu değişiklikleri sürekli kılmışlardır. Hayatı, eserleri ➔

ifadesiyle otuz yaşından önce müstakil olarak ictihadda bulunmaya başlamış⁵ ve Zeydî mezhebinden ayrılmıştır. Vefatından yaklaşık elli yıl sonra Mısır ve Hindistan başta olmak üzere İslam dünyasının önemli merkezlerinde, modernist ve reformist hareketlerce başlatılacak yoğun tartışmalardan bağımsız bir şekilde eserlerini kaleme alan Şevkânî, ictihad-taklid ve mezhebe intisap konularındaki görüşleri ile tanınmış⁶ ve eserleri özellikle Yemen’de büyük infiallere sebep olmuştur. Onun temel iddiası *ictihad kapısının hiçbir dönemde kapanmadığı, taklidin haram olduğu ve taklid edilen mezheplerin birer bid’at olduğu*dur. İslam tarihi boyunca kendisinden önce benzer iddiaları gündeme taşıyan diğer alimlerden farklı olarak Şevkânî, yaşadığı dönemin hemen akabinde başlayacak olan tartışmalar sayesinde sürekli gündemde kalmış ve bu tartışmalarda bir taraf olarak ismi sürekli zikredilmiştir.

Bu makalede, Şevkânî’nin ictihad taraftarlığı ile mezhep aleyhtarlığının birbirinden bağımsız olarak ele alınamayacak iki mesele/iki tavır olduğu ortaya konmaya çalışılacaktır. İctihad faaliyetinin gerekliliği hakkındaki vurgu ile mezhep muhalifi tutum Şevkânî açısından birbirini tamamlayan yaklaşımlardır. İctihad ne kadar öne çıkarılabilir ve ne kadar çok müctehid yetiştirilebilirse mezheplere karşı o denli etkin bir mücadelede bulunulacak ve neticede mezhepler ortadan kalkacaktır. İctihad ilk nesillerde olduğu gibi işlek bir süreç haline getirildiğinde “sonradan ortaya çıkmış birer bid’at”ten ibaret olan mezhepler de kendiliğinden yok olacaktır.

I. Şevkânî’nin İctihad-Taklid Hakkındaki Görüşleri

Şevkânî’nin ictihad ve taklid hakkındaki görüşleri, onun fıkıh tarihi anlayışını belirleyen usul meseleleri arasında şüphesiz en

ve yaşadığı dönem hakkında daha geniş malumat için bkz. Nail Okuyucu, *Şevkânî’nin Fıkıh Tarihi Anlayışı ve Mezheplere Bakışı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, M. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2008, s. 6-46.

5 Şevkânî, *el-Bedr et-tâli’ bi-mehâsini men ba’d-e’l-karni’s-sâbi’*, nşr. Muhammed Hasan Hallak Dâru İbn Kesîr, Dimeşk-Beyrut 2006, c. II, s. 767.

6 Rudolph Peters, 18 ve 19. yüzyıllarda İslam dünyasındaki ictihad-taklid tartışmalarını incelediği makalesinde Şevkânî’yi ictihad savunucularının ve mezhep aleyhtarlarının “en radikali” olarak gösterir. Şevkânî gibi yine “ictihada çağrı yapmış olan” Şah Velîyullah Dehlevî (ö. 1762), Muhammed b. Ali es-Senûsî (ö. 1859) ve İbn Muammer’in (ö. 1810) bu konudaki söylemleri Peters’a göre Şevkânî kadar “sert” değildir; bkz. Rudolph Peters, “İdjihad and Taqlid in 18th and 19th Century Islam”, *Die Welt Des Islam*, sy. 3-4, (1980), s. 131-145.

mühim olanıdır.⁷ Fıkhî faaliyetin merkezine yerleştirdiği ictihad, fıkhî faaliyet olarak değerlendirilebilecek diğer bütün faaliyetlerin önündedir ve fıkıh tarihi hakkındaki tasavvurları, bu faaliyet etrafında yürütülen tartışmalar karşısında aldığı tavra göre şekillenmiştir. Fıkıh tarihine dair ortaya koyduğu dönemlendirmeler, bu tarihin farklı dönemlerinde yaşayan fakihler hakkında sahip olduğu kanaatler ve fıkıh ilmi açısından İslam tarihi boyunca yaşanan sürece dair ifadeleri hep ictihad-taklid hakkındaki görüşleri etrafında örülmüştür. Müslümanın karşılaştığı meselelerde ortaya koyacağı sahih dinî tavır müctehidse ictihad, müctehid değilse ittiba olacaktır; müctehidlik ve müttebiliğin dışında bir tavır dinî açıdan doğru değildir (*haram*). Dolayısıyla taklidin ortaya çıkışı ve onun sonucu olan mezheplerin teşekkülü, dinin aslından kopuşu temsil etmektedir.

A. Kapanmayan İctihad Kapısı

Şevkânî, ictihad faaliyetinin Hz. Peygamber ile başlayan ve kıyamete kadar devam edecek bir faaliyet olduğu görüşündedir. Hz. Peygamber'in kendisi de birçok ictihadda bulunmuş⁸ ve ümmetin kendisinden sonra dinin ahkâmını elde etme hususunda gideceği yolun ictihad olduğunu bu şekilde göstermiştir. Sahabe ise hem Hz. Peygamber'in huzurunda hem de vefatından sonra bu tavrı benimsemiş, hükmü naslarda açıkça belirtilmemiş olan meselelerin tamamında ictihadda bulunmuştur. Tâbiîn, tebe-i tâbiîn ve ardından gelen nesiller boyunca da sayısı ve yoğunluğu bazı zamanlarda azalsa da her dönemde müctehidler var olagelmiştir. Kısacası ictihad, Hz. Peygamber ve ashabının ve onlara tâbi olan müctehidler gittiği yolun adıdır.⁹

Tarihin her döneminde müctehidler var olup olmadığı sorusu,

7 Şevkânî ve görüşleri hakkında eser yazmış olan araştırmacılar arasında, onun ictihad-taklid anlayışının oluşumunda bazı hususların etkin olduğuna dair bir kanaat hâkimdir. Bu noktada iki husus öne çıkmaktadır. Bunlardan ilki, Şevkânî'nin yetiştiği ortamda hâkim mezhebin Zeydîlik oluşu ve bu mezhebin ictihad anlayışının Ehl-i Sünnet fıkıh mezheplerine göre daha serbest bir karakter taşımasıdır. İkincisi ise Şevkânî'den önce Yemen'de yaşamış bazı alimlerin benzer iddiaları dile getirmiş olmaları ve Şevkânî'nin bunlardan önemli ölçüde etkilenmiş olmasıdır. Bu iddiaların değerlendirilmesi hakkında bkz. Okuyucu, *a.g.e.*, s. 71-77.

8 Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl ilâ tahkiki'l-hakk min ilmi'l-usûl*, nşr. Şa'ban Muhammed İsmail, Dâru's-selâm, Kahire, 1998, c. II, s. 729.

9 Şevkânî, *Katrü'l-velî alâ hadîsi'l-velî*, nşr. es-Seyyid Yûsuf Ahmed, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut 2001, s. 153.

ictihadın sürekliliği çerçevesinde ulemayı meşgul eden temel meselelerdendir. Şevkânî'ye göre, iyi bir tarih bilgisine sahip olan ve önceki alimleri yeterli derecede tanıyan, mezhep bağımlılığından ileri gelen bir gayretkeşlikle hareket etmeyen herkes bu konuda kendisi ile aynı kanaati paylaşacaktır.¹⁰ Zira her dönemde müctehidlerin varlığı mümkün olmanın ötesinde zorunluluk (*vücûb*) ifade eden bir durumdur, çünkü ictihad farz-ı kifâyedir. “Ümmetimden bir topluluk kıyamet kopana dek hak üzere kalacaktır”¹¹ hadisi ictihad faaliyetinin kesintisiz olarak kıyamete kadar süreceğinin delilidir. “Hak üzere kalmak” ancak hakkın ictihad vasıtasıyla bilinebilmesiyle mümkün olacaktır.¹²

İctihad kapısı hususunda karşı görüşü benimseyen ve bir dönem sonra ictihad kapısının kapanmış olduğunu düşünenlerin bu düşünceyi temellendirmek için ileri sürdükleri gerekçeleri ele alan Şevkânî, bu gerekçelerden hiçbirisinin ictihad kapısının kapandığı kanaatini ispat ve izah etmeye yetmeyeceğini öne sürer. O, Allah'ın ilk nesillere lütfettiği ictihad edebilme nimetini sonraki nesillerden esirgediği¹³ ve ilk dönemlerde ilim tahsilinin kolay olması sayesinde yetişen alim ve müctehidlerin şartların değiştiği sonraki dönemlerde ortaya çıkamayacağı¹⁴ şeklinde iki ana başlıkta toplanan bu gerekçelerin reddi ve iptaline yönelik uzun açıklamalarda bulunur. İlk gerekçe Kitab ve Sünnet'in neshedilip yerine taklid edilen ilk dönem alimlerinin görüşlerinin ikâme edilmesi anlamına gelmekte; ikinci gerekçe ise vakiyaya tamamen zıt bir durumu göstermektedir.¹⁵ Zira mezhep imamlarının yaşadığı dönemden sonra

10 Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, c. II, s. 724.

11 Buhârî, “İ'tisâm”, 10; Müslim, “İmân”, 71.

12 Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, c. II, s. 723.

13 Şevkânî bu ifadeleri Zerkeşi'nin *el-Bahru'l-muhîr*'inden nakleder; bkz. *İrşâdu'l-fuhûl*, c. II, s. 724.

14 Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, c. II, s. 725.

15 Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, c. II, s. 725. Şevkânî'nin bu iddiası, mezhep müntesipleri arasında yaygın bir kabul haline gelen ilmî seviyenin düşüşüne de bir itiraz mahiyetindedir; bkz. Bernard Haykel, *Revival and Reform The Legacy of Muhammed el-Shawkânî*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003, s. 100. Şevkânî'nin ifadelerine göre mezhep müntesipleri ilmî seviyenin zirvesinde mezhep imamlarının olduğunu düşünmekte ve her dönemin bir önceki döneme göre daha düşük bir ilmî seviyeyi beraberinde getirdiğini iddia etmektedirler. Bu sürecin neticesi olarak bir dönem sonra müctehidlerin ortaya çıkışı imkânsız hale gelmiş, gerileme süreci öncesinde yaşamış olan mezhep müntesibi fakihler son müctehidler olmuştur.

bu imamlarla aynı seviyede hatta onlardan daha da üstün birçok alim yaşamıştır.¹⁶

İctihad kapısının kapandığını benimseyen alimler arasında kapanma süreci hakkında belirgin bir görüş ve fikir birliği yoktur. Bu noktadan hareket eden Şevkânî'ye göre¹⁷ süreç hakkındaki farklı tarihlendirme ve dönemlendirmeler kapanma yönünde ortak bir kabulün olmadığını gösterir.¹⁸ Müctehidler varlığı hakkındaki iddiasını ispat için o, bir tabakat kitabı yazmaya karar vermiş ve bu kitapta yedinci asır ve sonrasında yaşayan alim, şair ve idarecilerin biyografilerini sunmuştur. Kitap özellikle yedinci asır ve sonrasında yaşayan kişileri içerecek şekilde tasarlanmıştır. Şevkânî, kendi döneminde yaşayanlar da dâhil olmak üzere yedinci asır sonrasındaki alimlerden 51'ini müctehid olarak nitelemiştir.¹⁹ İslam tarihinin her döneminde müctehidler olduğunu ortaya koyarak bu sürecin kendisine kadar devam ettiğini göstermeye çalışmasının, Şevkânî'nin kendi müctehidlik iddiası ile de yakından bir alakası bulunmaktadır. Biyografisini verdiği ve müctehid olarak nitelediği kişiler arasında hocalarına da yer vermesi,²⁰ müteselsil bir müctehidler zincirinde yer aldığını gösterme yönündeki isteğini ortaya

16 Şevkânî sözkonusu iddialarını müşahhas delillerle ispat etmek için, müctehidsiz geçtiği iddia edilen asırlarda yaşamış bazı alimlerin isimlerini verir. Bu iddiayı Kaffâl (ö. 417), Gazzâlî (ö. 505) ve Râfî (ö. 623) gibi özellikle Şâfiî fakihlerinin öne sürdüklerini ifade ederek, yaşadıkları dönem ve faaliyetleri yaklaşık iki buçuk asır sürmüş bir Şâfiî fakihler listesi sunar: İbn Abdisselâm (ö. 660), İbn Dâkiki'l-İd (ö. 702), İbn Seyyidi'n-Nâs (ö. 734), Zeynüddin el-İrâkî (ö. 806), İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852) ve es-Suyûtî (ö. 911); bkz. Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, c. II, s. 726. Şevkânî'nin model olarak gösterdiği bu silsile, fıkıh tarihinde örnek bir anlayış ve faaliyeti temsil etmektedir. Bu alimler Şâfiî mezhebi içerisinde kelâm taraftarları ile ehl-i hadis taraftarları arasında cereyan eden tartışmada ehl-i hadis tarafının devamı olarak görülen isimlerdir. Sözkonusu tartışma için bkz. George Makdisi, "İslam Dinî Tarihinde Eş'arî ve Eş'arîler", *İslam'ın Klasik Çağında Din Hukuk ve Eğitim*, çev. Hasan Tuncay Başoğlu, Klasik Yayınları, İstanbul 2007, s. 37-92.

17 Şevkânî, *Katrû'l-velî*, s. 165.

18 Şevkânî, *el-Bedr et-tâli*, c. I, s. 33-34. Şevkânî, son müctehid için zikredilen ismin veya ictihad faaliyetinin işlerliğini sürdürdüğü son dönem hakkındaki kanaatin mezheplere göre farklılık arz etmesini, mezhep müntesiplerince altıncı veya yedinci yüzyılın umumiyetle ictihad faaliyetinin bittiği yani kapının kapandığı tarih olarak gösterilmesini görüşlerinin delili olarak gösterir.

19 Bu alimlerin listesi için bkz. Okuyucu, *a.g.e.*, s. 102-108.

20 Mesela es-Seyyid Abdülkadir b. Ahmed el-Kevkebânî (ö. 1207) böyledir, Şevkânî, *el-Bedr et-tâli*, c. I, s. 399.

koyar. Böylece mutlak müctehidlik iddiası, tarihî açıdan da bir dayanacağına sahip olacak ve iddiası sağlam bir zemine oturmuş olacaktır.

B. Taklide Karşı İttiba

Şevkânî, “Kitab ve Sünnet’in terk edilerek yerine taklid edilen kimselerin re’yelerinin konulması” olarak tarif ettiği taklidin hiçbir şekilde dinî bir tavır olarak ortaya konamayacağı görüşündedir.²¹ Taklidi caiz görmek ve bir zorunluluk (*vücûb*) haline getirmek Kitab ve Sünnet’in neshi anlamına gelmekte, nasların oluşturduğu şeriat muvakkat sayılmakta; bunun yerine taklid yoluyla benimsenen icthadlar ikâme edilmektedir. Bu tür icthadlar müctehidlerin kendi re’yleri olduğu için böylece şeriat hükümsüz hale getirilmektedir.²²

Taklidin caiz olup olmaması aslında bir usul meselesidir ve bu konuda lehte veya aleyhte bir görüş bildirmek de bir icthad faaliyetidir.²³ Bu faaliyeti ancak müctehidler yerine getirebileceği için Şevkânî’ye göre, karşı görüşte olanlar kendi içlerinde çelişkiye düşmektedirler. Zira eğer bu hükme ancak müctehidler varabilecekse icthad kapısı kapanmamış demektir. Mukallidlerin vereceği bir hüküm ise, icthadî bir meselede müctehid olmayanların sözüne itibar edilmeyeceği için geçerlilik kazanamayacaktır. Vakıada da durum budur. Zira mezhep müntesiplerinin bağlandığı müctehid imamlardan hiçbirisi taklidin caiz olduğuna hükmetmemiştir.²⁴

Taklide alternatif olarak Şevkânî tarafından ortaya konan tavır “delile ittiba”dır. Delile ittiba, “avamın nasları anlayamayacakları” gerekçesiyle taklidin caiz görülmesine de bir cevap mahiyetindedir. Bu tavra göre, nasları doğrudan anlayamayacak kimseler bir vasıta ile delillerle amel edebilirler. Cahil kimselerin nasları bilen alimlere soru sorarak hükümleri öğrenmesi şeklinde işleyen bu

21 Fıkıh usulü bakımından verdiği taklid tarifinde, mukallidin bir alimin “kavl”ini delilsiz olarak kabul etmesi derken (*İrşâdu'l-fuhûl*, c. II, s. 755), re’yi asılsız göstermeye çalıştığı bir yerde takliddede mukallidin delilsiz olarak kabul ettiği şeyin bir alimin “re’y”i olduğunu söyler; bkz. Şevkânî, *Katrü'l-velî*, s. 131.

22 İbrahim Hilal İbrahim, *Mukaddime fi'l-icthad ve't-taklid fi re'yi'l-imami Şevkânî*, Dâru'n-nahdati'l-Arabiyye, Kahire, ts., s. 8, 33.

23 Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, c. II, s. 758; Şevkânî, *el-Kavlü'l-müfid fi edilleti'l-icthad ve't-taklid*, nşr. Abdurrahmân Abdülhâlık, 2. bsk., Dâru'l-kalem, Kuveyt 1980, s. 91.

24 Şevkânî, *el-Kavlü'l-müfid*, s. 91-92. Benzer ifadeler için bkz. Suyûtî, *er-Red alâ men ahlede ile'l-arz ve cehile enne'l-icthâde fi külli asrin farz*, nşr. Halil Muhyiddin el-Meys, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut 1983, s. 121-123.

yolla yine naslarla amel edileceği için taklide düşülmemiş olacaktır. Cevapta bildirilen o alimin kendi re'yi olmayıp Kitab ve Sünnet'teki hüküm olduğu için²⁵ kişinin *delile ittiba* ettiği söylenebilmektedir.²⁶ İttiba "söylenen sözün üstünlüğü ve doğruluğundan dolayı ona uymak"²⁷ olarak tarif eden Şevkânî'ye göre delilleri ictihadda bulunacak derecede bilemeyecek avâmın yapması gereken şey, dininden emin olduğu ve ilmine güvendiği bir alime gidip ona ilgili meselenin hükmünü sorması ve o alimin kendisine delilleriyle birlikte hükmü söylemesiyle delillendirilmiş olan bu hükme ittiba etmesidir. Bu davranış, halkın hangi kesiminden olursa olsun taklidin hiç kimse için mazur görülemeyeceğine inanan Şevkânî'nin avâm için öne çıkardığı ve kaynaklarını sahabe ve İslam'ın diğer ilk nesillerinin uygulamasında gösterdiği bir çözüm olarak karşımıza çıkmaktadır. Şevkânî'ye göre taklid ile ittiba birbirinden tamamen farklı iki tavrıdır. İlk nesillerde taklid olmadığı için, bu nesiller içinde müctehid olmayanların yaptığı şey "içlerindeki alimlere meselelerin hükümlerini sormak"; müctehid alimlerin yaptığı ise "Kur'an ve Sünnet'e göre bu konumdaki insanlara fetva vermek"tir. Bu da taklid olmayıp şer'î delili araştırmak ve bu yolla elde edilen hükme uymak anlamına gelmektedir.²⁸ Delilin olmadığı durumlarda müctehidler ruhsata dayanarak kendi re'ylarıyla vardıkları icti-

25 Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, c. II, s. 763-764.

26 Delile ittiba kavramı Şevkânî öncesi fıkıh usulü literatüründe ve ictihad hakkında yazılan risalelerde de yer almaktadır. Taklid-ittiba ayrımına işaret eden müelliflerden birisi olan İbnü'l-Kayyım el-Cevziye bu ayrıma İbn Abdî'l-Berr'den yaptığı nakillerle başlar; bkz. *İ'lâmü'l-muvakkîn an rabbi'l-âlemîn*, nşr. İsmüddin es-Sabâbetî, Dâru'l-hadîs, Kahire 2002, c. II, s. 439. Yine Suyûtî ve Şevkânî'yle nisbeten aynı dönemde yaşayan Muhammed b. Ali es-Senûsî (1787-1859) de bu ayrımı İbn Abdî'l-Berr'den yaptıkları nakillerle temellendirirler; bkz. *er-Red alâ men ahlede*, s. 120; Senûsî, *Kitâbü ikâzi'l-vesnân fi'l-amel bi'l-hadîsi ve'l-Kur'an*, 2. bsk., Mektebetü'l-Kahire, Mısır 1960, s. 107-116. Ancak taklidi avâm için de caiz görmeyen Şevkânî'nin aksine İbn Abdî'l-Berr, avâm ile alimleri ayırmakta ve avâmın alimleri taklid edeceği hususunda ihtilaf olmadığını ifade etmektedir; bkz. İbn Abdî'l-Berr, *Câmiü beyâni'l-ilm ve fazlihi*, nşr. Ebu'l-Eşbâl ez-Züheyri, Dâru İbnî'l-Cevzi, Riyad, 1994, c. II, s. 989. İbnü Dâkiki'l-İd'in itibaya yaklaşımı ise biraz farklıdır. O, bazı alimlerce "avâmın ictihadi" olarak nitelendirilen bu tavrı, avâmın müftüye fetva sorması ve müftünün delilini zikretme zorunluluğu olmaksızın naslardaki hükmü vermesi olarak tanımlar; bkz. Senûsî, *Kitâbü ikâzi'l-vesnân*, s. 85. Dihlevî de ittiba olarak tanımlanan bu tavrın, bazı şartlara bağlamakla birlikte vacib olan taklid çeşidi olduğunu ifade eder; bkz. *İkdü'l-cid*, s. 42.

27 Şevkânî, *el-Kavlü'l-müfid*, s. 81.

28 Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, c. II, s. 761.

hadlara kendilerinden başkaları uyamaz.²⁹ Zira delilin olmadığı yerde re'yle amel sadece müctehidlerle sınırlı bir ruhsattır. Avâm, re'yle varılmış bu ictihada taklidle bağlanamaz; onların yapması gereken, kendilerine deliliyle hükümleri bildirecek bir alime mü-racaat etmektir.

C. İctihadın Bağlayıcılığı ve İctihadda Hata-İsabet

İctihad-taklid tartışmalarında öne çıkan meselelerden bir diğeri, bir ictihadın diğer insanları bağlayıcı olup olmadığıdır. Şevkânî her müctehidin kendi ictihadından sorumlu olduğunu ve bu sorumluluğun kendisini aşır diğer insanlar hakkında da geçerlilik kazanarak ictihadi bağlayıcı hale getiremeyeceğini düşünmektedir. Bir müctehidin ictihadi ile vardığı hüküm, şeriatın bizzat kendisi olmadığı için başkaları onu kabul etmekle mesul değildirler. Bir müctehid kendi ictihadını başkalarına kabul ettiremeyeceği gibi başkaları da kendiliklerinden onun ictihadını alıp taklid edemezler. Zira ictihad müctehidin dinî bir hüküm hakkında ulaştığı zandan ibarettir. Zan ise herkesi bağlayan şer'î bir hüccet yerine geçemez.³⁰ Daha önceki müctehidlerin üstün derecelerinin kabul edilmesi gerekir ancak bu gereklilik onların ictihadlarının kıyamete kadar diğerleri üzerinde bağlayıcı olduğu manasına gelmemektedir. Geçmiş müctehidler haklarında vacib olanı yapmışlar ve vardıkları ictihadları beyan etmişlerdir. Sonraki nesillerin yapması gereken ise delillerden hareket ederek kendi ictihadlarını ortaya koymaktır.³¹

İctihadda hata-isabet tartışmasında *muhattie* tarafında yer alan Şevkânî, hata ve isabeti mukallidle müctehid arasındaki ilişkiye uyarlayarak, ictihadın müctehid dışındaki diğer insanlar için bağlayıcı olmadığını göstermeye çalışır. Buna göre, bir müctehidin ictihadında isabet etmiş olması, onu taklid eden mukallidin de isabet etmiş olmasını gerektirmez. Çünkü mukallidin hükme ulaşmada takip ettiği yolun bizzat kendisi hatalıdır. Ancak müctehidin ictihadında hatalı olduğu durumda mukallid de hatalı sayılacaktır; zira taklid haramdır. Ayrıca, hatalı olan müctehid delile dayanarak vardığı ictihadında hatasından dolayı mazur iken onu taklid edenler bunda mazur değildir.³²

29 Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, c. II, s. 761.

30 Bkz. Şevkânî, *Edebü't-taleb ve müntehe'l-ereb*, nşr. Yûsuf Ali Bedîvî, Hasan es-Semmâhî Süveydân, Dâru'l-yemâme, Dimeşk-Beyrut 2000, s. 71, 255.

31 Şevkânî, *Edebü't-taleb*, s. 72.

32 Şevkânî, *el-Kavlü'l-müfîd*, s. 91.

Şevkânî icthadın tecezzîsi anlayışına da karşıdır. Tecezzîyi kabul etmemesinin bir neticesi olarak; mezhep müntesibi fukahanın tabakalara ayrılmasındaki usulleri benimsemez ve müctehid tasniflerinde ıstilah haline gelmiş olan, mutlak müctehidin altında gösterilen daha alt sınıflardaki müctehidlerin varlığını reddeder. Zira tecezzî eden bir müctehidlik, bu sınıflara dâhil olmak manasına da gelebilmektedir.³³ Şevkânî'nin bu konudaki görüşlerinde icthadla alakalı diğer konularda olduğu gibi mezhep müntesibi olarak fikhî faaliyette bulunan fakihlere karşı bir tavır sözkonusudur. İctihadın tecezzîsi tartışmaları, mutlak müctehidlerin artık mevcut olmadığı yönündeki kanaatin hâkim hale gelmesi ile başladığından, "Mutlak müctehid olmayan kimselerin fikhın bazı bab veya meselelerinde o bab veya meselede icthadda bulunabilecek kadar ilim sahibi olması, ona bu haliyle icthad etme hakkı verir mi?" sorusu etrafında gelişen tartışmalar, mutlak icthad döneminin bittiği ön kabulünden doğmuştur. Şevkânî bu konudaki tavrı ile sözkonusu soruyu gündeme getiren duruma esas itibarıyla itiraz etmektedir.

D. Müctehid ve Müctehid Tabakaları

a. Tanımı

Şevkânî müctehidi iki farklı şekilde tanımlamaktadır. *İrşâdu'l-fuhûl*'de ıstilahî bir tanıma yer verilirken *Edebü't-taleb* isimli eserde ortaya koyduğu tanım ise ıstilahî bir tanımdan ziyade müctehidin nasıl olması gerektiği hususundaki düşüncelerinden ibarettir. Bu yönüyle sadece bir tanım olmakla kalmamakta, aynı zamanda Şevkânî'nin fikh tarihine bakışına hâkim olan unsurları gösteren bir iddia niteliğini taşımaktadır.

İrşâdu'l-fuhûl'deki müctehid tanımı şu şekildedir:

"Müctehid şer'î bir hüküm hakkında bir zanna erişmek için bütün çabasını harcayan fakihdir. Müctehidin âkil-bâliğ olması ve hükümleri kaynaklarından istihrac etmesini sağlayacak bir melekeye sahip olması gerekir."³⁴

Edebü't-taleb'deki tanım ise şöyledir:

"Müctehid, edille-i şer'iyeyi bulunduğu yerlerden (*mevâtın*) alan, âhir zamanda yaşasa da kendisinin nübüvvet asrında vahyin indiği ortamda var olduğunu farz eden, âdeta kendisinden önce başka bir alim yaşa-

33 Bkz. Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, c. II, s. 728; Şevkânî, *el-Kavlül-müfîd*, s. 90.

34 Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, c. II, s. 716.

mamış, başka bir müctehid gelmemiş gibi düşünen kimsedir. Çünkü ser'î hitap sahabeye nasıl geliyorsa (*tenâvül*) hiçbir fark olmaksızın ona da o şekilde gelir. Böyle düşünürse zorluğu hafifler, cumhurdan ötürü duyduğu korku ortadan kalkar ve kusurlu kimselerin kalplerinde yer edinen çekince (*heybet*) yok olur.”³⁵

Şevkânî herhangi bir mezhebin kitabını ezberlemenin müctehid olmak anlamına gelmediğini düşünmektedir. Mezheplerin yerleşmesi sonrasında ıstılah haline gelen müctehid tabakalarına dâhil olan kişiler ise müctehid olarak değerlendirilmemektedir. Mezhep kitaplarında “ehl-i tahric” ve “fetva müctehidleri” olarak nitelenen müctehid tabakalarından ilkinde yer alanlar, imamının tespit ettiği illetleri yeni meselelere tatbik etmekten başka bir şey yapmadıkları, ikincisinde yer alanlar ise istinbât sayılamayacak şekillerde bir görüşü diğerine tercih ettikleri için ona göre müctehid sayılmazlar.³⁶

b. Müctehid Tabakaları

Şevkânî ictihadın sınırlılığını ve mutlak müctehidin dışında daha alt seviyelerde müctehid tabakalarının bulunduğunu kabul etmediği için bu kabul doğrultusunda geliştirilen müctehid tabakalandırmalarını da gündemine almamaktadır.³⁷ Dolayısıyla müctehidlik şartlarını ele alırken sadece “mutlak müctehid”e denk gelen tabakada bulunması gereken şartları sıralamaktadır. Bununla birlikte *Edebü't-taleb'*de ilim talebelerini dört sınıfta incelemektedir. Bu tasnifin ayırıcı noktalarına ve her bir sınıfta yer alan talebelerin özelliklerine bakıldığında bunun bir müctehid tabakalandırması olduğu anlaşılmaktadır. Birinci ve en üstün tabakada yer alanlar, elde ettikleri ilimler ve ulaştıkları seviye itibarıyla *mutlak müctehid* denebilecek bir aşamadadırlar. Zaten bu tabakada yer almanın amacı da hükümleri hiçbir aracıya ihtiyaç duymaksızın doğrudan Kur'an ve Sünnet'ten alabilecek seviyeye gelmektir.³⁸ Bu gerçekleştikten sonra birinci tabakada yer alanlar, insanların kendilerine müracaat edecekleri büyük alimler sınıfına gireceklerdir.³⁹ İkinci tabakada, Şâri'in kendisinden istediği teklîfi ve vaz'î hükümleri kendisine yetecek kadar öğrenmek isteyen ve bu hususta başka-

35 Şevkânî, *Edebü't-taleb*, s. 199.

36 Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, c. II, s. 715; Halîme Bûkerüşe, *Mealimü teccidi'l-menheci'l-fikhî nemûzecu's-Şevkânî*, www.islamweb.net/ver2/library/um-mah_Book.php?lang=A&BookId=290&CatId=201 (20.02.2010).

37 Bûkerüşe, *a.g.e.*

38 Şevkânî, *Edebü't-taleb*, s. 179.

39 Şevkânî, *Edebü't-taleb*, s. 216.

larına ihtiyaç duymayan talebeler yer almaktadır. Yani bu tabaka bir nevi *kendi kendine yeten müctehidler (alâ vechin yestekillü fihî bi-nefsihî)* tabakasıdır. Bu tabakanın diğer tasniflerde *müctehidiün fi'n-nefs'*e karşılık geldiği söylenebilir. Bu tabakada yer alan talebe, icthad edebilecek durumda olan bir talebedir. Onun şer'î delillerle amel etmesi caizdir ve hatta delilsiz amel etmesi haramdır. Bir talebe, icthadla alakalı ilimleri kendisine yetecek kadar öğrenmekle bu seviyeye gelebilir.⁴⁰ Üçüncü tabaka ise *tercih ehli'*ne aittir. Bu tabakada yer alanlar kendilerine yetecek ilme sahip olmayan, deliller karşısında bağımsız olarak kendi başlarına hareket edemeyen kimselerdir. Bunlar deliller arasında herhangi bir tearuz görüp tercih yapma durumunda kaldıklarında, ehline sorarak meselelerin çözümlerine ulaşırlar. Üçüncü tabakada yer alan talebelerin amacı şeriatı genel olarak anlamaya çalışmaktır. Bu tabakaya İslam'ın ilk nesilleri olan sahabeden de, tâbiîn ve tebe-i tâbiîn'den de birçok kişi dâhildir.⁴¹ Bu tabakada yer alan kimseler birilerini taklid etmek yerine ilgili meseleleri ilim ehline soracaklar ve onların Kur'an veya Sünnet'ten rivayet edecekleri hükümlerle amel edeceklerdir.⁴² Diğer tasniflerdeki taklid ve tercih ehli tabakası Şevkânî'nin tasnifinde bu tabakaya karşılık gelir. Dördüncü tabakada ise icthadla doğrudan alakalı olmayıp herhangi bir dünyevî maslahat adına ilim öğrenen kimseler bulunmaktadır.⁴³

II. Şevkânî'nin Fıkıh Tarihi Anlayışını Belirleyen Diğer Esaslar

A. Nas Merkezli Edille-i Şer'iye Anlayışı

Şevkânî, furû-ı fıkıhtaki görüşlerine üst bir çerçeve olacak şekilde kendi anlayışı doğrultusunda bir fıkıh usulü inşa etmiş ve fıkıh usulünün başlıca konusu olan şer'î delillere yaklaşımında nasıl bir fıkıh tasavvuruna sahip olduğunu açıkça ortaya koymuştur. Onun delillere yaklaşımı, bu deliller etrafında fıkıh tarihine olan bakışını da çevreler mahiyettedir. Bu yaklaşımın temel karakteristiği, nasları merkeze alması ve naslar karşısında diğer delillere neredeyse hiç yer vermemesi şeklinde ifade edilebilir. Şevkânî'nin deliller hakkındaki bu kanaati, nasların olmuş olacak bütün hadiselerin hükmünü kuşattığına olan inancından kaynaklanmaktadır. Kur'an

40 Şevkânî, *Edebü't-taleb*, s. 216.

41 Şevkânî, *Edebü't-taleb*, s. 219-220.

42 Şevkânî, *el-Kavlü'l-müfid*, s. 36.

43 Şevkânî, *Edebü't-taleb*, s. 222.

ve Sünnet'in umûm ve mutlak lafızlarında ve yine hâs naslarda her bir hadisenin hükmü vardır ve ortaya çıkan yeni meselelerde de (*nâzile*) bu nasları iyi bir şekilde bilenler hükümleri onlardan elde edeceklerdir.⁴⁴ Şevkânî'nin cumhuru teşkil eden fakihler tarafından dört temel kaynak arasında gösterilen icma ve kıyas delillerine yönelik itirazları ve tâli deliller etrafında yürütülen hücciyet tartışmalarındaki tavrında, nasları merkeze alışının ve onların kuşatıcılığı hakkındaki kanaatinin etkilerini görmek mümkündür. Şevkânî'nin delillere yaklaşımında öne çıkan ikinci bir husus, bazı fikhî ve itikadî mezhepler arasında kabul görüp uygulama imkânı bulmuş olan ve naslarla amel etmeyi birtakım düzenlemelere tâbi tutan kaidelere tamamen karşı oluşudur. Zira ona göre bu tür kaideler alimler tarafından vaz' edilmiştir, dolayısıyla bütünüyle re'y ürünüdürler. Bunlara dayanılarak naslarla amel kısıtlanamaz.⁴⁵

Şevkânî, müctehidlerin Kur'an'ı ve Sünnet'i dikkatli bir şekilde incelediklerinde, hükmü yok diyerek kendi re'yları ile karara vardıkları birçok meseleye dair ahkâmın bu kaynaklarda aslında var olduğunu göreceklere iddia eder.⁴⁶ Zira Hz. Peygamber dini tam olarak tebliğ ettiğine göre, Kur'an ve Sünnet'te hükümler varken re'yle hükmetmek buna karşı çıkmak anlamına gelmektedir.⁴⁷ Bu yaklaşımda, delilin olmadığı yerde ictihadda bulduklarını söyleyen geçmiş fukahaya yönelik üstü kapalı bir eleştiri de söz konusudur. Önceki müctehidlerden bir kısmı, temel kaynakları yeterince incelemeyen kendi re'leriyle ictihadda bulunmakla itham edilmektedir. Şevkânî re'ye olan karşıtlığını ve birikimlerinin büyük bir kısmının re'y mahsulü fikhî faaliyetlerle ortaya çıktığını düşündüğü mezheplere yönelik muhalefetini bu iddiayla temellendirir.

Şevkânî, geçmiş dönemde ulemanın -özelde Yemen ulemasının- Sünnet'e gereken ihtimamı göstermediği kanaatinde. Diğer ilim dallarında herhangi bir meselede o ilmin otoritelerinin görüşleri kabul edilip muteber kitaplar hangileriye onlara itimad edilirken hadis ilmi söz konusu olduğunda aynı tavır gösterilmemektedir. Hadis ilmiyle gerektiği şekilde iştilal edilmemesinin ve bu ilmin

44 Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, c. II, s. 597.

45 Şevkânî, *Edebü't-taleb*, s. 154-156.

46 Şevkânî, *el-Kavlü'l-müfid*, s. 85.

47 Şevkânî, "et-Teşhîk ale't-tefkîk li ukûdi't-teşhîk", *Kitâbü'l-fethi'r-rabbânî min fetâva'l-İmâm eş-Şevkânî*, nşr. Muhammed Subhi b. Hasan Hallak, Mektebetü'l-cilî'l-cedîd, San'a, 2002, c. V, s. 2150.

otoritelerinin sözlerinin itibara alınmamasının taassup başta olmak üzere birçok sebebi vardır.⁴⁸ Şevkânî'nin hadis ilmiyle gereği gibi iştigal etmeme hususunda en çok tenkit ettiği zümre fakihlerdir. Zira fakihlerin çoğu kendi görüşlerine muhalif hadislerle karşılaştıklarında görüşlerinden vazgeçmeyip hadisleri terk etmişlerdir. Fıkıh ilmiyle uğraşanların çoğu hadis ilmine ve dolayısıyla Sünnet'e gereken önemi vermedikleri için en sahih hadisle en uydurma söz arasında hiçbir fark gözetmemektedirler. Fakihlerin bu tür hatalara düşmelerinin sebebi, ahkâmla alakalı hadisleri hadis ilminde muteber imamların kitaplarından değil de kendi mezheplerinde kabul gören alimler ve bunların kitaplarından almalarıdır. Bu durum "şeriatla oyun oynamak" olup, dine karşı "cüretkâr bir tavır" niteliği taşımaktadır ve bundan kaynaklanan hatalar hiçbir şekilde mazur görülemez.⁴⁹ Fakihler bu tutumlarından vazgeçmeli, mezhepçiliği bir yana bırakarak hadis ilmiyle ciddi bir şekilde uğraşmalıydılar.⁵⁰ Şevkânî görüşünü şu örneklerle desteklemektedir:

"Ehline müracaat edip sözlerini kabul etme noktasında diğer ilimlerde yapmakta olduğunuz şeyi hadis ilminde niye yapmıyorsunuz? En sahih hadisle en yalan sözü birbirinden ayırt etmeyen fakihlerin eserlerindeki Sünnet'e muhalif sözleri niye terk etmiyorsunuz? Bu durumun hakikatine vâkıf olmak isteyenler, diğer ilimlerdeki vukûfiyetlerinin yanı sıra fıkıhta da en yüksek mertebede olan Cüveynî ve Gazzâlî gibilerinin eserlerine bakabilir. Bunlar hadis hakkında konuşacakları zaman duyanın gülüp şaşıracağı şeyler söylerler. Zayıf hadisler bir yana mevzuları bile kitaplarına alırlar. Bunun da farkında değillerdir. Çünkü hadis ilmiyle gerektiği şekilde iştigal etmemişlerdir. Hadis hakkında konuştukları zaman onların durumu ibretlik bir hal alır."⁵¹

Sihhat şartlarını taşıyan bir âhâd haberle, Şevkânî'ye göre, amel etmek gerekir ve âhâd haberle amel edilmesini bazı hallerde şartlara bağlamak yanlıştır. Bu tür kısıtlamaların önüne geçilerek

48 Şevkânî, *Edebü't-taleb*, s. 112-113.

49 Şevkânî, *Edebü't-taleb*, s. 117.

50 Şevkânî, *Edebü't-taleb*, s. 129

51 Şevkânî, *Edebü't-taleb*, s. 114. Şevkânî, hadis ilmini iyi bilmemekten kaynaklanan bu sıkıntının fıkıh usulü ilminde de var olduğu kanaatindedir. Ona göre bu ilimle iştigal edenlerin de önemli bir kısmı sahih hadisle mevzu hadisi ayırt edemeyecek durumda olduklarından, kitaplarında birçok mevzu hadisi zikretmiş ve bu mevzu hadisler üzerine kaideler inşa etmişlerdir. Zemahşerî ve Râzî de hadis ilmiyle yeteri kadar iştigal etmedikleri için tefsirde benzer hataları yapmış ve mevzu hadisleri kitaplarına almışlardır; bkz. Şevkânî, *Edebü't-taleb*, s. 115.

Sünnet'le mümkün olduğunca amel edilmesi gereği Şevkânî tarafından şu şekilde ifade edilmektedir:

“Ümmetin ekseriyetinin uygulaması (*amel*) âhâd haberin hilafına olsa dahi, bu durum âhâd haberle amel edilmeyeceğini göstermez. Yine amel-i ehl-i Medine'ye muhalif olan haberlerle amel edilmemesi gerektiği hakkındaki görüş de yanlıştır. Zira Medine ehli ümmetin sadece bir kısmını teşkil eder ve bazı rivayetlerin onlara ulaşmaması mümkündür. Râvînin kendi rivayetine muhalif davranması da o rivayetin amel değerini düşürmez. Zira ümmet rivayetle amel etmelidir, râvînin anladığı ile değil. Âhâd haberin umûmu'l-belvâ hakkında oluşu da kendisiyle amel edilebilirliğini zedelemesiz. Zira sahabe ve tâbiînin umûmu'l-belvâ niteliği taşıyan durumlarda âhâd haberlerle amel ettiği vâkidir. Yine haber-i vâhidin had ve kefaretlar hakkında oluşu, nassa veya kat'î Sünnet'e ziyade niteliği taşıması, Kur'an'daki veya Sünnet'teki âmm bir ifadeyi tahsis edici yahut mutlak bir ifadeyi takyîd edici mahiyette olması da kendisiyle amel edilmesine zarar vermez.”⁵²

Şevkânî, sahabe icması hariç icmayı şer'î bir delil olarak kabul etmemektedir.⁵³ Zira alimlerin bir hüküm üzerinde ittifak etmeleri imkânsızdır; ittifak etseler bile bu bilinemez. Farklı mezheplerin varlığı, alimlerin tabiatlarının ve temayüllerinin farklı oluşu, anlayış farklılıkları ve insanların ihtilafı hoşlanılması ittifak etmelerine manidir.⁵⁴ İslam dünyasının genişliği, çok sayıda alimin görüşünün elde edilmesinin imkânsız oluşu, korku ve takiiye gibi sebeplerden ötürü herkesin gerçek görüşünü ifade etmeyebileceği

52 Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, c. I, s. 190-191. Sünnetle mümkün olan her şekilde amel edilmesi gerektiği düşüncesinden hareketle haber-i vâhidle ameli kısıtlayacak bütün ihtimallere kapıyı kapatan Şevkânî'nin, mezheplere özellikle de Hanefî ve Mâlikî mezheplerine karşı bir tavrının olduğu görülmektedir. Bilindiği üzere bu iki mezhebin fıkıh usullerinde kabul edilmiş, âhâd hadislerle amel edilmesini birtakım şartlara bağlayan kaideler mevcuttur ki Şevkânî bunların tamamına karşı çıkmaktadır.

53 Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, c. I, s. 258. Şevkânî kendi eserlerinde icmadan bahsettiğinde bunu icmanın hücciyetini kabul eden karşı taraflara görüşünü ispat etmek için başvurduğunu ifade eder; bkz. Şevkânî'nin *Veblü'l-gamâm* isimli eserinden naklen Haykel, *Revival and Reform in Islam*, s. 93.

54 Şevkânî'nin *Veblü'l-gamâm* isimli eserinden naklen Haykel, *Revival and Reform in Islam*, s. 92. Haykel, Şevkânî'nin icmayı şer'î bir delil olarak görmemesinin arkasında onun Hâdevî mezhebine karşı olan tavrının ve bu mezhebin icma deliliyle temellendirdiği ve kendisinin muhalif olduğu görüşleri icmayı inkâr ederek çürütmeye çalıştığının bulunduğunu iddia eder; bkz. *a.g.e.*, s. 93.

ihtimali⁵⁵ ittifakın bilinmesinin önündeki başlıca engellerdir.⁵⁶ İcmanın hücciyeti hakkında getirilen nassa ve akla dayalı delillerin hiçbirinin icmanın hücciyeti ile alakası yoktur.⁵⁷

Şevkânî'nin icmanın hücciyeti hakkındaki itirazını fıkıh tarihine bakışı ile alakalı olarak iki yönden değerlendirmek mümkündür. Bu itirazın bir yönü icmanın oluşum süreci, diğeri ise icmanın neticelerine dönüktür. Oluşum sürecine yönelik itirazı, İslam dünyasının her tarafında yaşayan bütün müctehid alimlerin ictihadlarının öğrenilmesi mümkün olsa bile bu ictihadların sıhhatli bir şekilde ifade edilemeyeceği şeklindedir. Şevkânî, bu durumu ortaya çıkaran âmilin mezhepleşme olgusu olduğu kanaatinindedir. İslam dünyasının her tarafını mezhep müntesipleri kapladığı için bu mezheplerin dışında bir görüşün açıkça ifade edilmesi imkânsız hale gelmiştir. Herhangi bir mezhebe müntesip olmayan alimlerin görüşlerini ifade etme konusunda çekimser kalışları ve çoğunluğu teşkil eden mezhep müntesiplerinin devlet gücünü de arkalarına almış olmaları, sıhhatli bir icmanın gerçekleşmesine mani bir durum teşkil etmektedir.⁵⁸ İtirazın icmanın neticeleriyle alakalı olan diğer yönü, Şevkânî'nin icmayı Hz. Peygamber'in vefatından sonra dinde teşrî yetkisi olmayan kimselerin herhangi bir meselenin hükmü üzerindeki ittifakları ile dine aslında olmayan yeni şeylerin katılması olarak görmesidir. Bu açıdan bakıldığında, aslında onun itirazının icmanın kendisine/mahiyetine olmaktan ziyade neticelerine yönelik olduğu görülmektedir. İcmada bulunanların tamamının adil insanlar oluşu, onlara bütün ümmet üzerinde bağlayıcı olacak kararlar alma hakkını vermemektedir:

“Bu ümmetin ‘marufu emreden münkeri nehyeden’ (Âl-i İmrân, 3/110) bir ümmet olarak vasıflanması, mensubu olan kimselerin sözlerinin herkes üzerinde sabit bir din olacak şer’î hüccetler haline gelmesini gerektirmez. Zaten ayette kastedilen bu ümmetin, dinde ‘maruf’ olanları emredeceği, ‘münker’ olanları ise nehyedeceğidir. Bir şeyin maruf veya münker oluşunu ise icma değil, Kur’an ve Sünnet belirler.”⁵⁹

55 Şevkânî bu korku ve takiiyelerin müsebbibi olarak mukallidlerin mezhebe karşıt olan görüşlere olan aşırı tavrılarını gösterir; bkz. Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, c. I, s. 236.

56 Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, c. I, s. 234-236.

57 Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, c. I, s. 239-250.

58 Şevkânî, *Edebü't-taleb*, s. 248-249.

59 Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, c. I, s. 247.

Kur'an ve Sünnet mevcut iken icmaya başvurup onu şer'î bir delil haline getirmeye gerek yoktur. Zira icmanın dayanağı da bu iki kaynaktır. İcma, icthad faaliyetlerinin bir neticesi olduğu için, müctehidin icthadı diğer kimseler (müctehid veya mukallid) üzerinde bağlayıcı hale gelemmez.⁶⁰

Kıyası da şer'î bir delil olarak kabul etmeyen Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*'de kıyasın hücciyeti ile ilgili ihtilafları zikrederken İbn Hazm'ın görüşünü aktardıktan sonra kendisinin de onunla aynı kanaatte olduğunu, yani illetle hüküm vermenin bâtil olduğunu ifade etmektedir. Önceki fakihlerin illet belirleme yolları (*mesâlikü'l-ille*) olarak belirledikleri ve sayısını ona kadar çıkardıkları yolların çoğunun naslardan kaynaklanmayan re'y ürünü şeyler olduğunu iddia eden Şevkânî'ye göre zaten re'y fıkha en çok bu başlık altında sokulmuştur. Şevkânî, illet belirleme yollarından illetin mansûs olması, "fahve'l-hıtâb" gibi kendisinin de kabul ettiği nas temelli olanların dışındaki yollara dayanılarak dinde hüküm verilemeyeceği görüşündedir.⁶¹

Şevkânî'nin özel olarak karşı çıktığı kıyas, fukaha tarafından yürütülen ve istilahaşan kıyastır. İleti mansûs olan, fârikın⁶² nefyedildiğine dair kat'î delil olan, "fahve'l-hıtâb" ve "lahnü'l-hıtâb" kabilinden olan kıyasların hücciyetini kabul etmesi de bunu göstermektedir. Aslında ona göre bunlar kıyas olmayıp "mefhûmu'l-muvafakat" kabilinden istidlâllerdir, ancak yaygın olarak kıyas denildiği için kendisi de bu ismi kullanmaktadır.⁶³ Mansûs olmayan illetler ise mahza re'y ürünüdür ve bu yolla yürütülen istinbatların şeriatı yeri yoktur. İstinbat, naslarda mevcut olan umûm-husûs, itlak-takyîd, icmal-tebyîn gibi durumların incelenmesi suretiyle

60 Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, c. I, s. 250.

61 Şevkânî fukahanın tespit ettiği bu illet belirleme yollarının hayal ürünü olup ilimle alakalarının olmadığını ifade eder ve bu yollarla hükme varmanın günah olduğunu ileri sürer; bkz. Şevkânî, *Edebü't-taleb*, s. 252.

62 Fârik, kıyas işleminde asl ile fer' arasında kıyas yapmayı engelleyecek bir farklılığın olması durumudur. Buna rağmen yapılan kıyasa "kıyas maa'l-fârik" denilir, bkz. Mehmed Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Rağbet Yayınları, İstanbul 1998, s. 104.

63 Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, c. II, s. 596. Şevkânî, illetin mansûs olduğu ve fârikın yine nasla nefyedildiği durumlarda iki şeyin hükmünün esasta bir olduğunu, bu iki şey arasında asl-fer' ilişkisi olmadığını söyler. Yani bu durumlarda cereyan eden şey yine kıyas olmamaktadır; bkz. Şevkânî, *Edebü't-taleb*, s. 253. Haykel, Şevkânî'nin kıyas konusunda Hanbelîlerin "zarurî olmadıkça başvurmama" şeklindeki kaidelerini kabul eder görünüşünü belirtmektedir; bkz. Haykel, *Revival and Reform in Islam*, s. 94.

delilin medlûlden istihrac edilmesi olup kıyasın bununla bir alakası bulunmamaktadır.⁶⁴ Fukaha tarafından istihrac edilen kıyaslar ise re'y kaynaklı olup, zayıf zanlardan kaynaklanmaktadır ve tamamen hayal ürünüdür.⁶⁵

Şevkânî'nin kıyas karşısındaki bu tavrı, mevcut fikhî birikimi nasıl değerlendirdiğine ışık tutması açısından oldukça önemlidir. Fukahanın istihrac ettiği illetleri tamamen geçersiz olarak görmesi, bu illetler vasıtasıyla yürütülen kıyasları da geçersiz saydığını göstermektedir.⁶⁶ Fıkhın kaynağı olarak sadece nasları kabul ettiği için,⁶⁷ ekseriyeti teşkil eden fukaha tarafından naslara ilave olarak delil kabul edilen diğer kaynaklara karşı böyle bir tavır takınan Şevkânî, böylece Kur'an ve Sünnet'e doğrudan dayanmayan fikhî istidlâllerin önemli bir kısmını inkâr etmektedir.⁶⁸ Naslarda belirtilmeyen illetler ortaya koyarak fikhî istidlâllerde bulunan fukahanın kıyas vasıtasıyla vardıkları hükümleri ayet ve hadislere takdim ettiklerini, fıkıh eserlerinin naslar mevcut olduğu halde kıyas yoluyla elde edilen ve asılsız olmakla itham ettiği hükümlerle dolu hale geldiğini öne sürmüştür. Tahrîcî'l-menât, tenkîhü'l-menât, şebeh vs.'yi geçersiz istidlaller olarak değerlendiren Şevkânî bu yollarla elde edilen hükümlerin "Allah tarafından kendilerine yetki verilmediği halde alimlerin sözlerinin kullar üzerinde din haline getirilmiş" olması sebebiyle kabul edilemeyeceğini ifade etmektedir.⁶⁹

Şevkânî'nin kıyası kabul etmemesinin arka planında yatan sebeplerden birisi de müctehidi icthadında hür bırakma gayreti-

64 Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, c. II, s. 588.

65 Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, c. II, s. 589. Şevkânî kıyasa karşı çıkarken Muaz hadisindeki "re'yimle icthad ederim" ifadesini, "gizli naslardaki hükümleri anlamaya çalışırım" olarak yorumlar. Hadis kıyasın hücciyetine delalet etse bile ancak Hz. Peygamber dönemi ile sınırlıdır. Zira henüz şeriat ke-male ulaşmamıştır; bkz. *İrşâdu'l-fuhûl*, c. II, s. 591-592.

66 Riba hadisi hakkında tespit edilmiş illetler ve yürütülen kıyaslarla alakalı bir örnek için bkz. Şevkânî, *es-Seylû'l-cerrârü'l-mütedeffik alâ hadâiki'l-eshâr*, nşr. Muhammed Subhi Hasan Hallak, 2. bsk., Dâru İbn Kesîr, Dimeşk-Beyrut, 2005, c. III, s. 595-597.

67 Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, c. II, s. 597. Şevkânî, Cüveynî'nin "kıyası nefyedenler bu ümmetin ulemasından değildir" ifadesini "şaşkınlık doğurucu, bâtil ve çirkin bir taassub" olarak değerlendirir. Yine Cüveynî'nin "naslar hadiselerin yüzde birini bile kuşatmaz" ifadesini ise "nasları tam manasıyla bil-meyen kimselerin söyleyebileceği bir söz" olarak görür; bkz. *İrşâdu'l-fuhûl*, c. II, s. 614.

68 Kullanılmış (*müsta'mel*) su konusuyla ilgili bir misal için bkz. Şevkânî, *es-Seylû'l-Cerrâr*, c. I, s. 177.

69 Şevkânî, *Edebü't-taleb*, s. 254.

dir. O kıyası bir anlamda müctehidin icthad faaliyetini sınırlandırıcı bir faaliyet olarak görmektedir. Şöyle ki; nübüvvet dönemi tamamlandıktan sonra gelen müctehidler tarafından yapılan kıyaslar daha sonraki müctehidler önünde bir engel teşkil edecek, Kur'an ve Sünnet'e doğrudan başvurarak hükümleri onlardan elde etmelerinin önüne geçecek, dolayısıyla da icthad etme süreci zorlaşacaktır.⁷⁰

Fıkıh usulü anlayışını nasların yeterliliği ilkesi üzerine kurup Kur'an ve Sünnet'in dışındaki delilleri prensip olarak kabul etmeyen Şevkânî'nin tâli deliller karşısındaki tavrı da umumiyetle red istikametindedir. O, tâli delillerden sadece ıstıshab, mesâlih-i mürsele ve örf delillerini, naslarda hükmü açıkça beyan edilmeyen durumlarda kabul etmektedir.⁷¹ Şer'u men kablenâ delili ile "İslam'a muvafık olan ve muhalifinin zikredilmediği" yerlerde istidlalde bulunmuştur.⁷² *İrşâdu'l-fuhûl*'de ıstıshab delilini ele alırken ihtilafli bir meselede sabit olan icma türü dışında, daha önceki fakihlere ait mevcut görüşlerin naklinin dışına çıkmayan⁷³ Şevkânî, furû-ı fıkıh alanında yazdığı eserlerde özellikle de *es-Seylü'l-cerrâr*'da "berâet-i asliyye" ıstıshabına sıklıkla başvurmuştur. Mesela kullanılmış (*müsta'mel*) suyun temizleyicilik vasfını kaybedip kaybetmediği konusunda berâet-i asliyye gereği olarak bu suyun temizleyicilik vasfının devam edeceğini, aksini iddia edenlerin delil getirmek zorunda olduklarını söylemektedir. Zira asıl olan suyun hem temiz hem de temizleyici oluşudur; suyun bu aslı vasfından ayrıldığı ancak bir delille isbat edilebilir.⁷⁴

70 Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, c. II, s. 594. Haykel, İbnü'l-Emir ve Şevkânî'nin fıkıhın kaynaklarını Kur'an ve Sünnet'le sınırlı tutup kıyası kabul etmemelerinin, onların eserlerinin daha çok ibadetler alanıyla sınırlı kalmasına ve muamelât alanında fazla bir şey üretememelerine sebep olduğunu iddia eder. Zira ibâdât alanını düzenleyen hadislerin sayısı muamelât alanını düzenleyenlere göre çok daha fazladır; bkz. Haykel, *Revival and Reform in Islam*, s. 96.

71 Şevkânî ilke olarak nasların bütün hadiseleri kuşattığını ve Kur'an ve Sünnet dışında diğer hiçbir delile ihtiyaç olmadığı kanaatini taşımaktadır. Ancak furû-ı fıkıh dair yazdığı eserlerde, fer'î deliller arasında gösterilen ıstıshab, örf ve mesâlih-i mürsele delillerine başvurduğu görülmektedir. Örnekler için bkz. Semîr Hüsni, Hüseyin Ebû Seyf, *el-İmam eş-Şevkânî ve menhecühü fi'l-fıkıh el-İslamî min hilâli kitabihi es-Seyl el-Cerrâr*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, el-Câmiatü'l-Ürdüniyye, Külliyyetü'd-dirâsâti'l-ulyâ, Amman 1997, s. 131, 143.

72 Semîr Hüsni, *el-İmam eş-Şevkânî*, s. 138.

73 Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, c. II, s. 679-683.

74 Şevkânî, *es-Seylü'l-cerrâr*, c. I, s. 177-178.

Şevkânî, tâli deliller arasında en şiddetli tepkiyi istihsan deliline gösterir. İstihsanın müstakil bir delil olmadığını öne sürerek onun esasen naslar ve diğer deliller çerçevesinde yürütülen bir faaliyet olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla istihsanla ortaya konulduğu iddia edilen hüküm aslında nasla sabit olmaktadır. Eğer sözkonusu hüküm nasların dışında bir kaynağa dayandırılıyorsa şeriata dâhil olamaz. İstihsanın bu türü, “dinde olmayan bir şeyin bazen kendisinin bazen de tersinin kabul edilmesi” olarak görülür ve reddedilir.⁷⁵ İstihsan hakkındaki ifadeleri şöyledir:

“İstihsanı ‘müctehidin zihninde yeterli güç kazanamamış (*münkadih*) olan ve ifade etmekte zorlandığı delil’ olarak tarif etmektedirler. Yüce Allah bir alimin istidlalde bulunduğu, kuvveden fiile çıkardığı delillerle dahi eğer sahih değilse kullarını mesul tutmazken ifade edilemeyen bir delille nasıl mesul tutsun? Müctehidin nefsinde *münkadih* olan şeyi biz nerden, nasıl bileceğiz? Görüşün sahibi bile onu ifade etmekten acizken diğer insanlar üzerinde nasıl hüccet olsun? Allah aşkına, bu nasıl bir tuhafıktır? Bunu kabul eden kimse onun şer’î bir delil olduğunu nasıl söyler, şeriatta olmayan bir şeyin var olduğunu iddia ederek Allah’a demediği bir şeyi nasıl isnad eder!”⁷⁶

Şevkânî sahabî kavlini de şer’î deliller arasında kabul etmemektedir. Zira Allah bu ümmete tek peygamber ve tek kitap göndermiş, ümmet Kur’an’a ve Sünnet’e ittiba etmekle emrolunmuştur.⁷⁷ Şevkânî’nin taklid ve mezhepler sözkonusu olduğunda her fırsatta sahabe ve tâbiîn dönemine atıfta bulunarak bu dönemi idealize etmesine rağmen onların kavillerini şer’î hüccet olarak kabul etmesi, Kur’an ve Sünnet dışında herhangi bir sözün dinde bağlayıcı olmadığı kanaatine dayanmaktadır. Sahabî kavlini de delil olarak kabul etmemekle tutarlı bir yaklaşım ortaya koyan Şevkânî amel-i ehl-i Medîne’yi de delil olarak görmemektedir.⁷⁸

B. Re’y Karşıtlığı

Şevkânî’nin görüş ve eserleri bir bütün olarak incelendiğinde onun re’ye olan karşıtlığının, fıkıh usulündeki “naslar üzerinde işletilen akıl yürütme faaliyeti” anlamındaki re’ye yönelik olmadığı, taklide karşı olan tavrı ile birlikte değerlendirilmesi gereken

75 Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, c. II, s. 691.

76 Şevkânî, *Edebü't-taleb*, s. 255.

77 Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, c. II, s. 696.

78 Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl*, c. I, s. 259.

bir muhalefet olduğu görülmektedir. Re'yle hüküm vermenin neticesinde ortaya çıkmış olan bir *bid'at* olan taklid, "mukallidin bir alimin re'yini delilsiz olarak kabul etmesi"⁷⁹ demektir. Dolayısıyla mukallid tarafından kabul edilen şey re'y olmaktadır. Nitekim Şevkânî'nin *el-Kavlü'l-müfid* adlı eserinde taklidin yanlışlığına hasrettiği bölümde aktardığı ayet, hadis ve diğer rivayetlerin esas itibariyle re'iden sakındıran ayet, hadis ve rivayetlerden ibaret oluşu da re'yle hüküm verme ile taklidi birbiri ile irtibatlandırma şeklini göstermektedir.⁸⁰ Şevkânî tarafından re'yle amele karşı "rivayetle amel" ikâme edilmektedir. Rivayetle amel aslında onun taklide karşılık sunduğu tavır olan "delile ittiba"nın diğer bir ifadesidir. Ancak rivayetle ameli taklide olduğu gibi re'yle amele karşı da sahih tavır olarak koyması, mahiyetleri itibariyle olmasa da neticeleri itibariyle re'yle amelle taklidi ne ölçüde aynıleştirdiğinin diğer bir göstergesidir. Bu bağlantılar çerçevesinde onun re'y karşılığı ile icthad taraftarlığı arasındaki irtibat daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Şevkânî dinin kaynağının yalnızca Kur'an ve Sünnet'ten ibaret olduğunu vurgulayarak İslam'a dair üretilen bütün bilgilerin bu iki kaynaktan doğrudan elde edilmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu sebeple kaynağı re'y olan bilgi din sahasının dışındadır. Bu hususta Hz. Peygamber, sahabe, tâbiîn ve bazı büyük alimlerden yaptığı nakillerle görüşünü temellendirmeye çalışarak re'ye muhalefetin sadece kendi tavrı olmadığını, bilakis "İslam'ın aslının re'iden uzak kalmak" olduğunu belirtmiştir.⁸¹ Burada Kur'an ve Sünnet'le amel etmek re'y ile amel etmekle karşı karşıya getirilmekte, hem taklid hem de mezheplere intisap re'y ile amel etmek olarak değerlendirilmektedir. Şevkânî, "re'yle hükmedenler"e şöyle seslenmektedir:

"Re'y ilmiyle hataya düşenlerin çoğu aldanmış ve Kitab ve Sünnet'e karşılık kendi re'ilerini tercih etmişlerdir. Hâlbuki "Ey iman edenler Allah'a ve Rasûlü'ne itaat edin. Eğer bir şeyde ihtilafa düşerseniz onu Allah'a, Rasûlü'ne ve içinizden ulü'l-emre götürün" [Nisa, 4/59] ayeti gereği Kur'an ve Sünnet, başvurulması gereken yegâne kaynaktırlar."⁸²

Şevkânî'nin re'ye muhalefetindeki esas gerekçe, *naslarla re'yin karşı karşıya getirilmemesi* gereğidir. Onun karşı olduğu re'y,

79 Şevkânî, *Katrü'l-velî*, s. 131.

80 Bkz. Şevkânî, *el-Kavlü'l-müfid*, s. 74-80.

81 Bkz. Şevkânî, *Katrü'l-velî*, s. 126-134; Şevkânî, *el-Kavlü'l-müfid*, s. 71-82.

82 Şevkânî, *Katrü'l-velî*, s. 118.

“Kitab’a ve Sünnet’e muâriz olan, nasların tam öğrenilmemesinden dolayı hırs ve zannın etkili olduğu, Allah’ın isimlerini ve sıfatlarını geçersiz kılan (*ta’tîl*), bid’atlerle ortaya çıkıp sünnetleri tahrif eden” re’ydir. Bu re’y, Kur’an veya Sünnet’te mevcut bir delile dayalı olan kıyas şeklinde bile olsa, dayanaksız sayılan yollarla elde edilmişse “sırf zan ve tahmin” ürünü olduğu için yine reddedilmesi gereken bir anlayışı temsil etmektedir. Şevkânî’nin kabul ettiği kıyas türleri olarak yukarıda yer verdiğimiz kıyaslar, re’yden kaynaklanmadığını düşündüğü kıyaslardır. Bunlar birer kıyas metodu olarak nitelense de aslında lafzî delaletlerden hüküm istinbatı kapsamına girdiği için kıyas -dolayısıyla da re’y- sayılmazlar.⁸³ Re’yle icthad, Kur’an ve Sünnet’te açık bir delil bulunmadığı zaman başvurulabilecek bir ruhsat olduğu için Kur’an ve Sünnet’ten hüküm elde etme imkânı varken re’yle hükmetmek caiz değildir. Bu iki kaynakla hükmünü aradığı mesele arasında irtibat kuramayan müctehidin re’yi ile hükmetmesi ise mazur görülecektir.⁸⁴ Müctehidin re’yi ile amel etmeyi caiz gören insanlar, bu müctehidi “yeni bir şâri” olarak kabul etmektedirler.⁸⁵ Ayrıca re’yin icthad usulüne (*mevâddü’l-ictihâd*) dâhil edilmesi ilim adamlarını taassuba sevk etmektedir. Re’yin en çok karıştırıldığı ilim ise fıkıh usulüdür.⁸⁶ “Şeriatın hükümlerini geçersiz kılmak için üretilen” şer’î hileler yine ehl-i re’yin ürünüdür. Şer’î hileleri üretenler, bazı ayet ve hadislerin manalarını saptırarak kendi görüşlerine elverişli delil haline getirmekte, hevâlarına göre hüküm vermek için nasları hilelerle iptal etmeye çalışmaktadırlar.⁸⁷

III. Şevkânî’nin Mezheplere Bakışı

A. Bir “Bid’at” Olarak Mezheplerin Ortaya Çıkışı ve Yayılması

Şevkânî, mezheplerin ortaya çıkışını mezhep imamlarından bağımsız olarak ele almakta ve mezhepleşme olgusu açısından imam- lar ile müntesiplerini birbirinden ayırmaktadır. Mezhep imamla- rının icthad ve taklid hakkındaki görüşlerini aktarırken üzerinde

83 Şevkânî, *Katrü’l-velî*, s. 130-131.

84 Şevkânî, *el-Kavlü’l-müfîd*, s. 87.

85 Şevkânî, *İrşâdu’l-fuhûl*, c. II, s. 765.

86 Şevkânî, *Edebü’l-taleb*, s. 162.

87 Şevkânî’nin şeytanî olarak nitelediği bazı şer’î hile örnekleri için bkz. *Katrü’l-velî*, s. 195.

özellikle durduğu husus, bu imamların hiçbir şekilde kendilerinin taklid edilmelerini istemedikleri, bilakis aksi bir tutum sergileyerek kendilerinden önceki nesillerin taklidi men etmek noktasındaki tavırlarını sürdürdükleridir. Mezheplerin ortaya çıkışının ve bunun sebebi olarak gösterdiği “taklid bid’atının ortaya çıkışı”nın bu imamlarla bir alakası yoktur, sahabe ve tâbiîn gibi onlar da taklidin ve dolayısıyla mezheplerin ortaya çıkışına etki etmemişlerdir. Taklidin ortaya çıkış tarihi olarak dördüncü asrı vermesi, mezhep imamları ile sonradan gelen müntesipleri birbirinden ayırdığını ve imamları taklidin ortaya çıkışının sorumlusu olarak görmediğini gösteren diğer bir husustur.⁸⁸

Şevkânî’ye göre taklid ve onun neticesi olarak ortaya çıkan mezhepler, müctehid imamların vefatlarından sonra “cahil avâm” tarafından ortaya çıkarılmıştır. Avâmın, kendilerini nispet ettikleri müctehid imamlardan bu yönde bir izin almaları da sözkonusu değildir.⁸⁹ Müctehid alimler, mezheplerin ortaya çıkışının ne öncesinde ne de sonrasında taklidin doğruluğu hakkında hüküm vermişlerdir. Bu konuda görüş beyan eden ve taklidin gerekliliğinden bahsedenler yine mukallidler olmuştur.⁹⁰ Ortaya çıkışıyla birlikte “Müslümanları bölen ve aralarında farklı dinlere mensup kimseler arasında bile görülmeyen husumetler”in doğmasına sebep olan taklid aslında ne imamlar ne de diğer müctehid alimler tarafından doğru bulunabilir. Nitekim daha sonra gelen büyük müctehid alimler de taklidin cevâzını inkâr etmişler, ancak mukallidlerin ve mezhep taraftarlarının tepkilerinden korktukları için susmak durumunda kalmışlar veya menfaat kaygısıyla takiiye yaparak ses çıkarmamışlardır.⁹¹ Bu tarz bir sükût ise bu alimlerin taklide rıza gösterdiklerini ve muvafakat ettiklerini göstermektedir.⁹²

Şevkânî “taklid bid’atı”nın bu şekilde ortaya çıktıktan sonra İslam dünyasının her tarafını sardığını ve mukallidlerin “sevâd-ı a’zam” haline geldiklerini ifade etmektedir. Bu süreçte kadılık ve müftülük makamlarının büyük bir kısmı mukallidlerin eline geçmiş ve yine mukallidlerin işgal ettiği diğer makamların da etkisiyle bu zümre hâkimiyeti sağlamıştır. Gerçeği göremeyen avâm bu

88 Bkz. Şevkânî, *Katrü'l-velî*, 144; Şevkânî, *el-Kavlü'l-müfid*, s. 54-57.

89 Bkz. Şevkânî, *el-Kavlü'l-müfid*, s. 45.

90 Şevkânî, *el-Kavlü'l-müfid*, s. 45.

91 Şevkânî, *el-Kavlü'l-müfid*, s. 46.

92 Şevkânî, *el-Kavlü'l-müfid*, s. 50.

kimselerin konumlarına bakarak aldanmış ve taklid giderek yerleşmiştir.⁹³ Taklidin yayılışının hızlı ve kolay olması, Müslümanların İslam'ın en güzel şekilde yaşandığı sahabe ve tâbiîn dönemlerindeki durumdan giderek uzaklaşmalarının bir neticesidir.⁹⁴ Taklidin yayılmasını mümkün kılıp kolaylaştıran âmiller şunlardır: a) Dönemin devlet adamlarının etkisi. b) Maddî sebepler ve menfaatçilik. c) Hakikî alimlerin tavırlarını gerektiği şekilde ortaya koyamamaları. d) Yeni nesillerin mezheplerin yaygın olduğu ortamlarda doğup yetişmeleri.

Şevkânî, yöneticilerin büyük bir kısmının cahillerden oluştuğunu ve bu kişilerin yine kendileri gibi cahillerin ortaya çıkardığı taklidi kolayca kabullendiklerini düşünmektedir. Cahillerin tabiatının birbirine benzediği ve insanlar kendileri gibi düşünenlerin sözlerini muhaliflerinin sözlerine tercih ettikleri için taklid idareciler arasında da hızla yayılmış ve neticede taklidin yanlışlığına inanan alimler bu duruma ses çıkaramaz hale gelmişlerdir.⁹⁵ Mezheplerin idareciler eliyle kurumsallaşmış olması, Şevkânî açısından mezheplerin yayılmasında idarecilerin mesuliyetini gösteren diğer bir husustur. Bu çerçevede Memluklu sultanlarından Ferec b. Berkuk en-Nâsır'ı (ö. 814/1412), Harem-i Şerîf'te her mezhebe ayrı birer makam inşa ettirerek Müslümanların bölünmesine ve farklı mezhep müntesiplerinin birbirlerinden daha da uzaklaşmasına sebep olduğu için tenkit etmektedir.⁹⁶

Şevkânî, taklidin yayılmasında maddî sebepler ve menfaatçiliğin etkin oluşunu daha çok fetva ve kazâ makamları ile tedris faaliyetlerinde yaşanan gelişmelerle açıklamaktadır. Buna göre, taklidin

93 Bkz. Şevkânî, *Katrü'l-velî*, s. 166. Bûkerûşe'nin ifadesiyle Şevkânî'ye göre taklid ve ardından mezheplerin ortaya çıkışının fikrî ve toplumsal aşamaları şu şekildedir: 1. Başkasının delilsiz re'yini kabul etmenin caiz oluşuna inanma. 2. Alimlerden sadece birisini taklid etmeye yönelme. 3. Bu alimin bütün görüşlerinin doğru, ona muhalif olanların görüşlerinin ise tamamının yanlış olduğuna kanaat getirme. 4. Taklid ettiği bu alimin bir delille amel etmemesini, bağlanmış olduğu başka bir delil vardır diyerek tevîl etme. 5. İmamının amel etmediği bazı hadisleri yalan yanlış mevzu olarak niteleme. 6. Neticede mezhep müntesipleri arasında saldırgan düşmanlıkların ortaya çıkması; bkz. Bûkerûşe, *a.g.e.*

94 Şevkânî, *el-Kavlü'l-müfîd*, s. 39.

95 Şevkânî, *el-Kavlü'l-müfîd*, s. 46.

96 Şevkânî, *el-Bedrü't-tâli*, c. II, s. 581. Şevkânî "zalim bir sultan"ın böyle bir icraatta bulunmasının çok şaşırılacak bir şey olmadığını söyler. Ona göre esas şaşırılacak şey, alimlerin bu icraatı onaylaması ve kimsenin sesini çıkarmamasıdır.

ortaya çıkıp yayılmaya başladığı dönemde ilimle iştigal eden kimselerin ekseriyeti, dünyevî çıkar elde etmelerini sağlayacak bilgilere yönelmişler ve ictihad için gerekli olan ilimlerin tâlibi giderek azalmıştır. Fetva ve kazâ makamları bu insanların eline geçmiş ve bunlar, sahip oldukları gücü ve halk üzerindeki tesirlerini ictihad ehli alimlere karşı kullanmışlar, dini savunma adı altında halkın bu alimlere saldırmasına sebebiyet vermişlerdir.⁹⁷ Bu tavır nesilden nesile aktarılmış ve taklid yerleşik hal almıştır.⁹⁸ Şevkânî, yeni gelen nesillerin atalarını taklid üzere bulup onu terk etmemelerini, Kur'an'da zemmedilen ataları taklid ile özdeşleştirmektedir.⁹⁹

Alimlerin gerek korkudan gerekse diğer sebeplerden dolayı gerçek tavırlarını ortaya koyamaları ve takiyye sayılabilecek şekilde sükût etmeleri, mezheplerin yayılmasında Şevkânî'nin etkin olduğunu düşündüğü diğer bir husustur. Ancak bu tavır ilelebet sürmemiş, aksi görüşte olan alimler de olmuştur. Bu konuda bir örnek olmak üzere Şevkânî el-Erteví'nin hocası İbn Dakîki'l-İd hakkında anlattığı şu olayı aktarmaktadır:

“İbn Dakîki'l-İd maraz-ı mevt halinde iken talebesi el-Erteví'den bir kâğıt ister ve ona bir şey yazıp yatağının altına koyar. Kendisi vefat ettikten sonra kağıdı çıkarıp baktıklarında, hocalarının taklidin haram olduğunu yazdığını görürler.”¹⁰⁰

B. “Mezhepten Berî” Mezhep İmamları

Mezhep imamı olarak kabul edilen alimler ile kendilerini bu imamlara nispet ederek fikhî faaliyette bulunan kimseler hakkında Şevkânî tarafından yapılan ayırım, ictihad-taklid meselesi çerçevesinde daha anlamlı hale gelmektedir. Bu ayırma göre imamların taklidin ortaya çıkmasında bir kabahati yoktur. Zira imamlar, etrafindakilere kendilerini taklid etmemelerini emretmişlerdir. Bunun sebebi, imamların henüz hayatta iken, ortaya çıkması muhtemel aşırılıkları hissetmeleri ve mani olmak istemeleridir.¹⁰¹ Bu bağlamda Şevkânî, dört mezhep imamının her birinden, taklid edil-

97 Şevkânî, *el-Kavlül'l-müfîd*, s. 48-49.

98 Şevkânî, *Katru'l-velî*, s. 145.

99 Şevkânî, *Fethü'l-kadîr*, c. II, s. 198-199; c. III, s. 412, c. IV, s. 550-553.

100 Şevkânî, *el-Kavlül'l-müfîd*, s. 50.

101 Şevkânî, *el-Kavlül'l-müfîd*, s. 58. Şevkânî bu aşırılıkları, Yahudi ve Hıristiyanların haham ve papazları yüceltirken içine düştükleri aşırılığa benzetir. Bu benzetmeyle mezhep mensuplarının imamlarını aşırı yüceltmelelerinin bir yerde onları rab edinmeleri manasını geldiğini ima etmektedir.

memeleri hususundaki sözlerini aktararak görüşlerini delillendirmektedir.¹⁰² Mezhep imamları ile müntesiplerinin ayrıldığı diğer bir husus, delillerle amel ve re'ye karşı olan tavırda kendini göstermektedir. İmamlar her zaman delille amel etmiş ve kendi re'yelerine karşı zayıf hadisleri bile takdim etmişlerdir.¹⁰³

Şevkânî, mezhep imamlarının birer müctehid olduklarını ve bu sebeple icthadlarının hata ve isabet ihtimali taşıdığını ifade etmektedir. Bu imamlar birer müctehid olarak kabul edilmeli ve diğer müctehidlere karşı nasıl bir tavır sergileniyorsa bunlara da aynı tavır sergilenmeli, yanlış icthadları görüldüğünde ortaya konulmalıdır. Nitekim kendisi bu konuda *Heŧevâtü'l-eimmeti'l-erbaa*¹⁰⁴ adında imamların kendisine göre yanlış icthadlarını ele aldığı bir eser yazmıştır. İmamların zaman geçtikçe yanılmaz kimseler olarak algılanmaya başlandığından şikayet eden Şevkânî, Hanefî alim Aliyyü'l-Kârî hakkında şunları söylemektedir:

“İsâmî, Ali Kârî'nin nakli ve akli ilimlerde büyük bir alim olduğunu zikrettikten sonra onun imamlara özellikle de Şâfiî ve ashabına itiraz etmekle imtihan olduğunu, İmam Mâlik'e de [namazda] ellerin bırakılması konusunda itiraz ettiğini, bundan dolayı kitaplarında ilim nurunun bulunmadığını ve birçok alim ve velînin onun kitaplarını mütalaa etmeyi yasakladığını söyler. Ben derim ki: Bu onun konumunu gösteren bir husustur. Müctehidin işi, sahih delillere aykırı olan şeyleri açıklamak ve kim olursa olsun onu söyleyene itiraz etmektir. İsâmî'nin bu sözü, ayıbbı ortada olan bir ifadedir.”¹⁰⁵

C. “Mezhepten Sorumlu” Mezhep Müntesipleri

Şevkânî'nin mezhep müntesiplerine yönelik tenkitlerini mezhebe intisap etme olgusuna ve intisap eden kimselerin gösterdikleri tavırlara yönelik olmak üzere iki başlıkta toplamak mümkündür. Bir mezhebe intisap etme olgusunu yanlış bulduğu için dinde tutulacak yolun bu olamayacağını, bir mezhebe intisap etmek yerine Kur'an ve Sünnet'in yolundan gitmek gerektiğini ifade etmektedir. Bir mezhebe intisap etmek kişiyi doğru yola ulaştırarak bir tavır değildir ve müntesipler bir kere mezhebe intisap ettikten sonra

102 Bkz. Şevkânî, *el-Kavlü'l-müfîd*, s. 42-62.

103 Örnekler için bkz. Şevkânî, *Katrü'l-velî*, s. 121-123.

104 Şevkânî, *es-Seylü'l-cerrâr*, muhakkik Subhi Hasen Hallak'ın mukaddimesi, s. 51.

105 Şevkânî, *el-Bedrü't-tâli'*, c. I, s. 474-475.

mezhebin görüşlerini artık sorgulamamakta, dolayısıyla da doğru ile yanlış birbirinden ayırt edememektedirler. Müntesipler ihtilaf- lı görüşler arasında doğrusunu bulup tercih edebilecek, gerektiği yerde intisap ettiği mezhebin imamı ve diğer önde gelenlerinin sözlerini terk edebilecek bir durumda değildir. Zira müntesibin intisabı bir ilim ifade etmemektedir. Mezhebe müntesip bir fakih fikhî istidlâlde bulunamaz. Hem bir imama intisap etmek hem de hüküm istidlalinde bulunmak mümkün değildir. Zira hüküm istidlalinde bulunmak ancak müctehid seviyesindeki alimlerin yapabileceği bir şeydir.¹⁰⁶ Dolayısıyla bir mezhebe intisap etmenin hiçbir anlamı yoktur. Diğer yandan, küfre düşen veya günah işleyen birisini taklid ile hatalı olan birisine intisap etme arasında da bir fark yoktur.¹⁰⁷

Şevkânî müntesipler içerisinde hem avâma hem de kadı ve müftüler de dâhil olmak üzere fakihlere yönelik tenkitler getirir. Ancak avâma yönelik tenkitleri doğrudan değil, onların peşinden gittikleri müntesip fakihler dolayısıyladır. Avâma yönelik tenkitlerin merkezinde taassup bulunur. Avâmın ekseriyetle inandığı şeylerde mutaassıp bir tavır takındığı ve bu taassubun da körü körüne bağlılıktan ileri geldiği ileri sürülmektedir. Avâm gerçek alimler ile böyle olmayanları (*ulemaü's-sû'*) birbirinden ayırt edip gerçek alimlerin yolundan gidemeyecek durumdadır ve taassubu bırakıp delile tâbi olmaya çağrılırlar. Taklidin alternatifi olan delile ittiba tavrı sahabe ve tâbiîn devirlerinde alim olmayan fertlerin gittikleri yol olup her dönemde avâmın bu hal üzere olması gerekmektedir.¹⁰⁸ Bununla birlikte avâmın doğru yola gelmesi, ilimle bir miktar uğraşanlardan daha kolaydır. Zira re'yle uğraşmadıkları için zihinlerine olumsuz bir etkisi olmamıştır.¹⁰⁹

Şevkânî'nin mezheplerin ortaya çıkmasının sorumluları olarak mezhep müntesibi fakihleri gördüğü yukarıda ifade edilmişti. Dolayısıyla onun taklid ve mezheplerin ortaya çıkışı hakkındaki tenkitlerinde hedef kitlesi, mezhep müntesibi fakihlerdir. Şevkânî, imamların da dâhil olduğu önceki müctehidlerin görüşlerinin fakihler tarafından delillerle mukayese edilmesi gerektiğini, eğer delillere muvâfık kabul edeceklerini öne sürmektedir. Müctehid imamların görüşleri delillere muhalif ise kesinlikle terk edilmelidir.

106 Şevkânî, *Katrü'l-velî*, s. 144; Şevkânî, *el-Kavlü'l-müfîd*, s. 43.

107 Şevkânî, *Katrü'l-velî*, s. 136.

108 Şevkânî, *Irşâdü'l-fuhûl*, c. II, s. 761.

109 Şevkânî, *Edebü't-taleb*, s. 105.

Mezhep müntesibi fakihlerin ekseriyeti bunun aksini yapmakta, her halükârda imamlarının görüşlerini kabul ederek bu görüşlerin aykırı olduğu nasları türlü yollarla tevile gitmektedirler.¹¹⁰ Kur'an ve Sünnet bilgisine sahip olmayan mezhep müntesiplerinin doğru ile yanlış mezhep görüşlerine göre tayin etme imkânları da bulunmamaktadır.¹¹¹

Şevkânî'nin mezhep müntesibi fakihlere yönelik diğer bir tenkid-i icthad kapısı ile ilgili tartışma hakkındadır. O, icthad kapısının kapandığı yönündeki bir söylemin belli bir müddet sonra mezhep müntesiplerince dillendirildiğini iddia etmektedir. Mezhep müntesipleri bu söylemleri ile mezheplerin dışında fikhî faaliyetin yürütülemeyeceğini, artık kimsenin bağımsız olarak icthad edemeyeceğini iddia edip intisap ettikleri mezheplerin yerleşmesini daha da kökleştirecek bir ortama zemin hazırlamakta idiler. Bu söylem İslam dünyasında bir dönem sonra yaygın bir kabul görmüş ve bazı istisnaî şahsiyetler dışında artık kimse icthad iddiasında bulunmaz hale gelmiştir. Şevkânî'nin bu konudaki ağır tenkitlerinden birisi şöyledir:

“Her bid'atın esası ve bütün çirkinliklerin başı olan taklid bid'atına bu cahiller nasıl da kani olmuşlar? Sonunda şeriatın Allah'ın Kitab'ı ve Rasûlullah'ın Sünnet'inden elde edilmesinin önüne geçmişler ve artık bunun mümkün olmadığını iddia etmişlerdir. Sanki insan anlayışı gerilemiş, beşerin aklı ortadan kaybolmuştur! Böylelikle taklid bid'atının bütün ümmeti sarmasını istemişler ve aşağılık tabakalarından kimsenin yükselmemesini arzulamışlardır.

Artık mezheplerden -Allah onları yok etsin- başka uyulacak bir yolun kalmadığını iddia ederler. Kur'an ve Sünnet'teki hüküm mezheplerinin hükmüne uyarsa kabul eder, muhalif olursa reddederler. Muvâfik olduğundaki kabulleri de sadece kendi mezheplerine uygun olduğu içindir. Ancak bunu açıkça söylerlerse halkın tepki göstereceğini bildiklerinden dolayı, bu *küfür ibaresi ve cahilî sözden* döner, nifak ederek yine o manaya gelecek şekilde icthad kapısı kapandı derler.”¹¹²

Şevkânî'nin müntesip müftî ve kadılarına yönelik tenkitlerinde de yine icthad-taklid meselesinde takınılan tavır merkezdedir. Kazâ ve iftâ makamlarına gelen kimselerin kararlarını icthad ile vermeleri gerektiği ifade edilerek kadıların ve müftülerin bir mezhebe bağlı olarak kazâda bulunmaları veya fetva vermeleri caiz görül-

110 Şevkânî, *Katrü'l-velî*, s. 162.

111 Şevkânî, *Katrü'l-velî*, s. 138, 144.

112 Şevkânî, *el-Kavlü'l-müfid*, s. 64 (vurgu bana ait).

memektedir.¹¹³ Kadılar ve müftüler Allah adına hüküm verdikleri için müctehid olmak zorundadırlar. Kadı ve müftüler ancak kendilerine bir mezhep görüşü sorulduğunda onu nakledebilirler. Söz konusu mezhep görüşü hatalı ise onu da söylemek zorundadırlar. Bunun dışında mezheplerin görüşleri ile hüküm veya fetva veremezler.¹¹⁴ Her dönemde müctehidler mevcut olduğu için, müctehid olmayan müftülerden fetva isteyememenin büyük sıkıntı doğuracağı gibi bir durum da söz konusu değildir.¹¹⁵ Halk müctehid müftüleri bulmalı ve onlardan fetva istemelidir. Bir mezhebi taklid ederek hüküm veren kadı, Hz. Peygamber'in "Kadılar üç gruptur, ikisi cehennemde birisi ise cennettedir"¹¹⁶ hadisindeki cehennem ehli kadılardandır. Zira hükmünün doğru mu yoksa yanlış mı olduğunu bilemeyecektir. Yanlışsa zaten cehenneme gidecek, doğru olsa bile doğru olduğunu bilmeden bu hükme vardığı için yine cehennemlik olacaktır.¹¹⁷

Şevkânî'nin mezhep müntesibi fakihlere yönelttiği diğer bir tenkit, önceki şeriatların tahrifi ile İslam'ın aslı üzere kalmamasını benzer bir sürecin neticesi olarak görmesinde kendini göstermektedir. Bu süreç, re'yle hüküm verme ile ortaya çıkan ve mezheplerin şekillenmesi ile neticelenen süreçtir. Bu bağlamda Şevkânî, mezhep müntesiplerini Ehl-i Kitab'a benzemekle itham etmektedir. Yahudiler ve Hıristiyanlar, bir vakit sonra kendi re'yelerini dine katarak onu tahrif etmişler, Müslümanlar da yine re'yle verdikleri hükümleri İslam'a katarak onu aslı üzere bırakmamışlardır.¹¹⁸ Şevkânî'nin önceki şeriatlardaki mezhepleşme süreci ile İslam'daki mezhepleşme sürecini bu şekilde benzer görmesi, onun mezhep müntesiplerini Ehl-i Kitab'ın yaptığı gibi dinlerini tahrif etmekle itham ettiğini göstermektedir. Özellikle Yahudilikteki mezhepleşme olgusunu anlatırken bu din mensublarının dinin furûunda dört

113 Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, c. II, s. 756; Şevkânî, *el-Kavlü'l-müfîd*, s. 108; Şevkânî, "Buğyetü'l-müstefîd fi'r-reddi alâ men enkerâ'l-amele bi'l-ic-tihâdi min ehli't-taklîd", *Kitâbü'l-fethi'r-rabbânî min fetâva'l-İmâm eş-Şevkânî*, c. V, s. 2275.

114 Şevkânî, *el-Kavlü'l-müfîd*, s. 108.

115 Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, c. II, s. 767.

116 Ebû Dâvûd, "Akziye", 2; Tirmizî, "Ahkâm", 1; 1322, İbn Mâce, "Ahkâm", 3.

117 Şevkânî, *el-Kavlü'l-müfîd*, s. 99.

118 Şevkânî, "Bahsün fi kevnî a'zami esbâbi't-teferrügi fi'd-dîni hüve ilmü'r-re'y", *Kitâbü'l-fethi'r-rabbânî min fetâva'l-İmâm eş-Şevkânî*, c. V, s. 2448-2464.

mezhebe ayrıldıklarını söylemesi,¹¹⁹ Ehl-i Sünnet arasında hâkim olan dört mezhep olgusuna açık bir göndermedir.

D. Mezhep İçi Fikhî Faaliyetler

Mezhep içi fikhî faaliyet kavramı, mezheplerin ortaya çıkmasından sonra fakihlerin müntesibi oldukları mezhebin kabulleri çerçevesinde yürüttükleri faaliyetleri ifade etmektedir. Bu faaliyetlerin meşru görülmesi, mezhep olarak nitelenen faaliyet bütününe bakışın meşru görülmesine bağlıdır. Şevkânî mezhepleri bid'at olarak değerlendirdiği için ona bağlı ve onun sınırları içerisinde gerçekleştirilen faaliyetleri de haliyle mahkum etmektedir. Onun mezhep içi fikhî faaliyetlere bakışı, süreç ve bizzat fikhî faaliyet olmak üzere iki açıdan değerlendirilebilir. Süreç ile ilgili olarak, herhangi bir mezhebe intisap etmemiş olan fakihler arasında olduğu gibi mezhep müntesibi fakihler arasında da sonraki dönemlerde ictihad ilimlerini fazlasıyla elde eden alimlerin yetiştiğini, ancak bunların mukallid müntesipler karşısında kendilerini hür bir şekilde ifade edemediklerini ve sessiz kalmak zorunda kaldıklarını düşünür. Bu müctehidler kendi ictihadlarını söyleyememişler, re'ye karşı delillere dayanarak vardıkları hükümleri açığa çıkarmaktan sakınımlardır. Zaman zaman kendi ictihadını ifade etmek isteyen müctehidler olmuşsa da bunlar “mukallidlerin kıskırttığı cahil avâm” karşısında ciddi sıkıntılara düşmüştür.¹²⁰

Şevkânî ictihad mertebesine ulaşmalarına rağmen serbest bir şekilde ictihadlarını ifade edemeyen alimlere örnek olarak Şâfiî mezhebinden İbn Abdî's-Selâm, İbn Dakîkî'l-İd, İbn Seyyidi'n-Nâs, Zehebî, Zeynüddin el-İrâkî, İbn Hacer ve Suyûtî'nin ismini zikretmektedir. Hanbelîlerden İbn Kudâme ve döneminde yaşayan diğer Kudüslü Hanbelî fakihleri, sonrasında İbn Teymiyye ve talebesi İbn Kayyım el-Cevziyye'yi, Mâlikîlerden de İbn Abdî'l-Berr, Kadî İyâz ve Ebû Bekir İbnü'l-Arabî'yi zikreder.¹²¹ Her mezhepte bu alimler gibi taklidi zemmedip ictihad eden alimlerin var olduğunu söylemesine rağmen Hanefî mezhebinden hiçbir isim vermemesi dikkat çekmektedir. Yemen'in ise bu açıdan diğer İslam topraklarına göre daha parlak olduğunu ifade etmekte, bu bölgede her dönemde birçok müctehid geldiğini ve kendi hocaları

119 Şevkânî, “Bahsün fi kevnî”, c. V, s. 2450.

120 Şevkânî, *Katrü'l-velî*, s. 175.

121 Şevkânî, *Katrü'l-velî*, s. 175-177.

ve arkadaşları arasında da ictihad mertebesine çıkmış birçok alimin olduğunu söylemektedir.¹²²

Mezhep müntesiplerinin ictihad kapısının kapanma tarihi hakkında verdikleri tarihler farklılık göstermekte ve bu durum Şevkânî için ictihad süreci hakkındaki kanaatlere karşı bir tenkit noktası haline gelmektedir. Her mezhep müntesibinin kendi mezhep imamını dikkate alarak bir tarih verdiğini ifade eden Şevkânî, Hanefî mezhebi mukallidlerinin Ebû Hanife, Ebû Yusuf, Züfer b. Hüzeyl, Muhammed b. Hasan eş-Şeybanî ve Hasan b. Ziyad el-Lü'lü'den sonra kimsenin ictihad edemeyeceğini savunduklarını, Mâlikîlerden Bekr b. Alâ el-Kuşeyrî'nin hicri ikinci asırdan sonra kimsenin ictihad edemeyeceğini iddia ettiğini, diğer Şâfiîlerin ise Şâfiî'den sonra ictihadı imkânsız gördüklerini, bazılarının da Evzâî, Süfyan es-Sevrî, Vekî b. el-Cerrâh ve Abdullah b. Mübarek'ten sonra müctehid gelmediğini savunduklarını söylemektedir.¹²³

İctihad anlayışının bir yansıması olarak değerlendirilebilecek şekilde, bir mezhep disiplini içerisinde yürütülen fikhî faaliyetler Şevkânî tarafından eleştiriye tâbi tutulmaktadır. Karşı çıkışının temelinde, tahrir ve tercih olarak ifade edilen mezhep içi fikhî faaliyetleri birer ictihad faaliyeti olarak görmesi ve ictihadın mutlak müctehidler dışında daha alt seviyede alimler tarafından gerçekleştirilebileceğine olan itirazı yatmaktadır. Ona göre bir imama bağlı olarak -ki bu bağlanmanın her türlüşü ona göre takliddir- ictihad faaliyetinde bulunmak imkânsızdır.

Şevkânî'nin tahrir hakkındaki ifadeleri şu şekildedir:

“Eğer tahrir, müctehidin birisi hakkında görüşünü bildirip diğeri hakkında bildirmediği iki meselenin aralarında fark olmadığını mukallidinin bilmesi ve birisinin hükmünü diğersinin de hükmü kılması ise öncelikle şöyle denir: Bu miskin mukallid iki mesele hakkında fark olmadığını nereden biliyor? Bu mesele onun sahip olmadığı bir ilme râcidir. Eğer bunu hitabın delaleti, ondan sâkit olan, kabul edilenler ile biliyorsa ve bu bilgisiyle bir meseleyi diğersine ilhak ediyorsa bu faaliyet kıyasın ta kendisidir. Bu, kıyas değil de nedir? Hâsılı tahririn kıyasın dışında müstakil bir nevi olduğunu kabul etmek delili olmayan bir iddiadan ibarettir. Taklid sarih meselelerde caiz olmadığı gibi bu tür meselelerde, tahrirle alakalı olan durumlarda da caiz değildir. Asıl, fer, illet gibi konular ancak mutlak müctehidlerin bilebileceği konulardır. Mukallidlerin bunları bilmesi, bir iddiadan ibarettir. Çünkü aslın aslı-

122 Şevkânî, *Katrü'l-velî*, s. 178.

123 Şevkânî, *Katrü'l-velî*, s. 165.

liği, fer'in fer'iliği, illetin illetliği [gibi hususlar] mukallidin bir şekilde anlaması bir yana, ne olduğunu dahi bilmediği birtakım ilimler ile elde edilir.”¹²⁴

Buna göre tercih de yine ancak müctehidler tarafından yapılabilecek bir faaliyettir. Tercihin iki muarız arasında olduğu, muarazayı ve muarızlardan hangisinin kabul edilip hangisinin reddedileceğini mukallid sayılan mezhep müntesibi fakihlerin bilemeyeceği Şevkânî tarafından ileri sürülmektedir. Eğer bir fakih bunları kuşatacak kadar bilgiye sahipse Şevkânî onun artık müctehid olduğunu ve kendisiyle aynı konumda olan diğer müctehidlerin sözleriyle uğraşmaması gerektiğini ifade etmektedir.¹²⁵

Şevkânî'nin bir mezhep dairesinde yürütülen tahrir ve tercih faaliyetlerine karşı çıkışı, bu faaliyetleri mezhebe bağlılığın birer ifadesi olarak görmesiyle de alakalıdır. Mezhep müntesiplerinin özellikle tercih konusundaki tavrını tenkit ederken, müntesip fakihlerin kabul ettikleri tek şeyin yine kendileri ile aynı imama müntesip olan fakihlerin sözleri oluşuna karşı çıkar. Ona göre, görüşünü Kur'an ve Sünnet'ten delillerle destekleyen ve görüşünün doğruluğu ortada olan her kim ise onun sözü kabul edilmelidir. Bunu da ancak müctehidler yapabilecektir, bir müctehidin sözü karşısında mukallid bir müntesibin sözünün (tercihinin) hiçbir itibarı yoktur.¹²⁶

Sonuç

18. ve 19. yüzyıllarda İslam dünyasının farklı bölgelerinde, genelde İslam medeniyetinin hâlihazırdaki durumu özelde de İslamî ilimlerin içinde bulunduğu vaziyet hakkında geriye dönük olarak, daha çok tenkit ve yeniden anlamlandırma ağırlıklı birtakım değerlendirmelerin yapıldığı görülmektedir. Bu değerlendirmeleri yapanlar sonraki dönemde ciddi bir etki sahası yaratmış ve görüşlerini sahiplenenler, sürdürenler olmuştur. Şevkânî de bunlardan birisi olup belki de geçmişe yönelik tenkitleri en ağır bir biçimde dillendiren kişidir. Aslen Zeydî bir muhitten gelmekle birlikte mutlak icthad iddiası ile ortaya çıkmış olması ve kendisini herhangi bir mezheple kayıtlı görmemesi, klasik mezhep tasavvuruna yönelik eleştirilerin arttığı modern dönemde birçok çevre tarafından be-

124 Şevkânî, *es-Seylü'l-cerrâr*, c. I, s. 129.

125 Şevkânî, *es-Seylü'l-cerrâr*, c. I, s. 129.

126 Şevkânî, *Katrü'l-velî*, s. 162.

nimsenmesini sağlamıştır. *Irşâdü'l-fuhûl*, *Neylü'l-evtâr* gibi eserleri bu dönemde en çok okunan kitaplardan olmuş, birçok eğitim müessesesinde de müfredata konmuştur. Mezhebe yönelik ağır eleştirileri ve taklide karşı olan sert tutumundan dolayı içinden çıkmış olduğu Zeydî toplumunda benimsenmemesine rağmen Sıddık Hasen Han ve Reşid Rıza gibi isimler sayesinde İslam dünyasının her tarafında tanınır ve okunur hale gelmiştir.

Fıkıh dışında diğer İslamî ilimlere dair de birçok eser yazan Şevkânî'nin ismi daha çok ictihad-taklid meselesi ile ilgili olarak anılmaktadır. Taklidi haram görmesi, ictihadın farz-ı kifaye olduğundan bahisle her dönemde müctehidlerin bulunmasının bir zorunluluk olduğunu ifade etmesi, taklidin ortaya çıkardığını düşündüğü mezhepleri bid'at olarak nitelenmesi bu konuda öne çıkan görüşleridir. Fıkıhta olduğu gibi kelâm da mezhebe karşı olmuş ve dinin imam kabul edilen insanlardan değil bizzat ana kaynaklar olan Kur'an ve Sünnet'ten öğrenilmesi üzerinde ısrarla durmuştur. Bunun herkes tarafından yapılabilir bir şey olduğunu, müctehidlerin ictihadla müctehid olmayanların ise delile ittiba ile, taklide düşmeden dini öğrenip yaşayabileceklerini düşünmüştür.

Mezhep diye nitelenen olgunun mezhep imamları ile herhangi bir bağı olmadığını ifade eden Şevkânî, bizzat imam kabul edilen isimlerden yaptığı nakillerle onların da taklide ve dolayısıyla intisaba karşı olduklarını ispat etmeye ve böylelikle mezhep müntesiplerini ilzam etmeye çalışmaktadır. Kendilerini herhangi bir imama nisbet eden birçok alimin aslında onlardan daha çok ilme sahip olduğunu ancak yerleşik kabuller ve toplum baskısı gibi sebeplerden ötürü müstakil olarak ictihadda bulunamadıklarını iddia etmekte, müntesipler tarafından çizilen fıkıh tarihi şemasına karşı çıkmakta ve fikhî faaliyetin yani ictihadın imamlardan sonra giderek gerilediği anlayışına da itiraz etmektedir. Ona göre bir müctehidin ne zaman yaşadığının hiçbir önemi yoktur, her müctehid kendi devrinde kendi ictihadları ile amel edecektir. Böyle bir ortamı tekrar sağlayabilme gayreti ile hareket eden Şevkânî, ictihad faaliyetinin canlı bir şekilde yürütülmesi ile mezheplerin de kendiliğinden ortadan kalkacağını düşünmüştür.

Abstract***Ijtihâd contra Madhab: al-Shawkânî's View of Ijtihâd and Critique of Madhab***

Yemeni scholar al-Shawkânî's view of Islamic legal history was shaped by his understanding of *ijtihâd*-imitation (*taqlîd*) and affiliation (*intisâb*) with a school of law. He fiercely opposed to the idea of 'closing the gate of *ijtihâd*' and criticized imitation and legal affiliation by calling them reprehensible innovations. This article discusses al-Shawkânî's view of Islamic legal history that he formed on the basis of his understanding of the concepts of *ijtihâd* and affiliation with a legal school. It will also briefly touch upon the dominant legal perception of scholars and its critique in the pre-Shawkânî period before discussing his understanding of *ijtihâd*, his opposition to legal imitation and his argumentation in this question. It will then examine his critique of Islamic legal history focusing on his view of the *madhabs* that had dominated much of this history. Finally, it will discuss his view of the leaders of legal schools, of legal affiliation, the emergence of *madhabs* and their expansion as well his critique of the followers of legal schools, which together formed the basis of his overall critique of these schools.

Key Words: al-Shawkânî, *ijtihâd*, *madhab*, Islamic legal history, imitation, affiliation.

